

I. Leopold.

(1691. dec. 31. – 1705. máj. 5.)

A) II. Apaffi Mihály fejdelemsége I. Bánfi György gubernátorsága mellett.

(1692. jan. 5. – 1696. oct. 13.)

I.

A gubernátor és consiliariusok beigtatása. A leop. diploma hézagai kitöltése. A r. katolikusok és szászokkali egyezkedés.

A vallási és nemzeti accordák.

I. Leopold Erdélyt sajátlag még I. Apaffi Mihály fejdelem életében szakítá el a töröktől, s vitte vissza a magyar szent koronához. De a diplomát, mely az ország és fejdelem közti kétoldalú szerződést képezi, csak is 1691. dec. 31-dikén adta ki.

I. Apaffi Mihály haláláig törvényes, – ennek halála után, II. Apaffi Mihály „választott” fejedelme volt az országnak, egyelőre az udvar is ilyennek tekinté.

A leopoldi diploma kiadása után, a fejedelmi kormány, illetőleg az I. Apaffi halála után majd két éven át kormányozott *status consilium* lelépett: új kormányforma, a gubernátorság kezdődött.

A gubernátorok sorát Bánfi György, a lefejezett Bánfi Dénes fia nyitá meg, ki midőn megválasztatott, már huszonnyolcz éves; Bethlen Miklós őt mégis „büszke gyermek” czímmel jellemzi; s mint látni fogjuk, nem minden alap nélkül tulajdonit neki machiavelli eszet. ¹⁾

¹⁾ Bethlen M. önéletir. II. 110. 132. 135. 233.

Hogy a diploma értelmébeni kormányzás megkezdődjék: I. Leopold 1692. jan. 5-én, a múlt év jan. 17-én megválasztott gubernátort, ország-generalist, cancellárt s kincstárnokot, valamint a főkormányzéki tanácsosokat megerősíté, s gr. Veterani Frigyes lovassági tábornokot és erdélyi főhadiparancsnokot megbizá, hogy őket ünnepélyesen beigtassa. ¹⁾

Majd két évi küzdés után tehát Bánfi György gubernátorsága s az alkotmányszerű kormányzás, elvileg meg lön alapítva; de kivitelén kívül még sok megoldatlan kérdés állt a kormányzás gépezete előtt. Ilyenek: a gubernátorság főhivatalnokainak az alkotmány keretébe beillesztése, a fensőségre vergődött katolikus vallás és szintén kegybe jött szász nemzet megpendült igényeinek kielégítése.

Ezek megoldására, a főkormányzó mart. 15-re Szebenbe országgyűlést hívott egybe, hova a Bethlen Gergelyféle követtség is megjelent, ²⁾ s átnyujtá a magával hozott leopoldi diplomát. A mint az ünnepélyesen kiadott diploma kéznél volt, a kormányzásnak s régi alkotmányunknak a diplomávali összhangzásba hozatala felett megkezdődött a vita, s legelőbb is miként hajdanában a fejedelmek trónra lépténél, ugy most a gubernátor és a sarkalatos tisztségek belépésénél, conditiokat irtak elejkebe:³⁾ a gubernátornak meghagyatott, hogy a nemzetek s vallások jogait, egyesek kiváltságait tiszteletben tartsa, hogy tanácsosaival egyetértve, az országgyűléseket egybehívja, annak propositiokat tegyen, – hogy országgyűlés kivetése nélkül semmi adót fel ne hajtasson, – végre, hogy ha a rendek ugy kívánják, azonnal lemondjon; a cancellárnak többek közt kötelességévé tevék, hogy a főkormányzó rendeleteit ellenjegyezze; a generalisnak, hogy a katonai parancsnokkal egyetértvén, kapandó rendeleteit a főkormányzókkal közölje; végre a kincstárnoknak, hogy az ország jövedelmeit a régi törvények értelmében kezelje. Mint ezekből láthatni, nagyrészt a fejedelmi kormányforma maradt meg, csak a fejedelem hiányzott, s miként a hajdani gubernatoroknak, Bánfi Györgynek is a 32 telekig terjedő adományozhatási hatalmat szintén meghagyák.⁴⁾

¹⁾ J. Kemény, Diplomatár. Chronic. Fuchsio. II. 254. ²⁾ Fundgruben III. 363. ³⁾ A gubernátor, generalis, cancellár, thesaurarius és consiliariusok conditioit s esküformáit, I. Szász, Sylloge 134–52. ⁴⁾ Szász, Sylloge. 137.

Ily előzmények után következett be az első kormánytanács beigtatása, apr. 9-én: Bánfi György gubernatornak, Hal-ler János kincstárnok, Bethlen Miklós cancellár, Bethlen Gergely országos tábornok, Bethlen Elek országos elnöknek, Naláczi István, Gyulafi László, Sárosi János, Keresztesi Sámuel, Nagy Pál, Alvinczi Péter, Apor István, Toroczkai Mihály, Frank Bálint, Reichard Keresztély, Conrád Sámuel consiliariusoknak igttatván be. ¹⁾

A kormány szervezése után következett a leopoldi diploma harmadik pontja által fenhagyott hézag betöltése, mely a katolikus vallást és a szászokkali kiegyezést azon záradékkal tette az ország kötelességévé, hogy ellenesetben az udvar fog e tárgyakban határozni. Hogy ezt kikerüljék, az országgyűlésen a vallások és nemzetek egymásközi kiegyeztetését komolyan célba vették.

A vallásügy feletti vita a leop. diploma első pontja felett folyt, melylyel a róm. katolikusok sehogy sem voltak megelégedve. E végre 6 pontu követelést adtak be, melynek elsejében püspököt kívántak: nehéz kérdés, mert a régi püspökség helyreállítása, a már secularisalt és egyesekre szállt püspöki jószágok birtokosait fenyegeté; a másodikban azt kívánták, hogy iskolák-, kolegyomok- s academiával birhassanak, mint a többi vallásuak: ez ellen kifogást nem tettek; a harmadik pontban papjaiknak egyenjoguságot és jövedelmeket kívántak: mi ismét a már kiosztott dézmákban megosztozással fenyegetett; a negyedikben a felekezet egyházi és világi követőinek egyenlő jogokat, azaz hivatalokban egyenlő számmali részesülést követeltek; az ötödikben kívánták, hogy a mely helységben több templom van, osszák meg a katolikusokkal egyenlőleg, vagy legalább egyet kapjanak; a hatodikban, minden Erdélyben létezett szerzet szabad visszajöhetését kérték, mivel leginkább a jézsuiták behozatalát célozták. ²⁾

A vita mart. 23-án kezdődött. A polgári és vallásbeli egyenjoguság elve ellen a protestansoknak nem lett volna kifogások; azonban akadályul szolgált egyfelől az, hogy a püspökség jószágai már magánosok kezében voltak; más felől

¹⁾ Chronic. Fuchsio. II. 254. ²⁾ Szász, Sylloge 165.

nem akarták, hogy a protestansokénál fényesebb püspökség állittassék; a templomokbani megosztózásra nézve, a diplomában megjelelt helyeken, u. m. a Kolozsvártt és Fejérvártt leendő templomkapásba beleegyeztek; azonban a mi a jézsuiták visszahozatalát illette, annak kereken ellene szóltak. Előbb a vita a különböző vallások képviselői közt folyt; később, mart. 28-kán tizenkét tagu bizottmányt alkottak, melybe a reformatusok részéről Bethlen Eleket, Keresztesi Sámuel, Alvinczi Pétert; a lutheranusokéról Frank Bálint szebeni királybíró, Deli Mihályt és Draus Györgyöt, az unitáriusokéról Sárosi Jánost, Jóó Mihályt s id. Horváth Ferenczet, a katolikusokéról Gyulafi Lászlót, Gyerőfi Györgyöt és Apor Istvánt nevezték. Az így alkotott bizottmány összeült ugyan, de sehogy sem boldogulhattak, mert a katolikusok pater Vizkeleti s mások sugallatára, mit sem akartak engedni; szóbeli vita helyett tehát ismét pennávali felelgetődzésre vették a dolgot; míg végre Kolozsvártt az óvári templomot, mit akkor a reformatusok birtak, átengedék, s Fejérvártt a Báthori Kristóf-féle pusztá templom felépítésére, és egy kolegyom alapithatása tekintetéből Kolozsmonostor visszaváltására pénzt igérvén: az említett engedmények alapján Haller János a katolikusok, Bethlen Miklós a reformatusok, Frank Bálint a lutheranusok, Sárosi János az unitariusok részéről apr. 22-én egyezményt, accordát irtak alá.¹⁾

Ezzel a gyűlés apr. 24-én be lön fejezve. A hozott törvényczikket Bánfi György gubernator confirmálta, még pedig mint a fejdelmek, Nos kezdetű előzménynyel.

Az itt alkotott törvényczikkek hetediké azt rendelte, hogy a függőbe maradt kérdések elintézésére, a kormányszék, királyi tábla, megyei főtisztek s néhány kijelelt főember máj. 17-én Kolozsvárra gyűljenek értekezletre. Fel is gyűltek. A vallás tárgyában a katolikusok kolozsvári iskolája ügye függőben maradt volt, az egyezkedés tehát újra megkezdődött. Azonban a katolikusok, támaszkodva arra, hogy ha barátságosan nem egyenlíthetik ki, a diploma utasításhoz képest az udvar fog dönteni, – most újabb követelésekkel álltak elő:

¹⁾ Az egyezkedést l. Sylloge 165–217.

ilyenek voltak, hogy az unitariusok a piaci nagy templomot adják át, – hogy a hol a katolikusok nagyobb számmal vannak, a templom mindenütt nekik engedessék; végre, hogy a püspökség mellé a, szebeni praepostságot visszaállítsák. E követelések – melyek később szépen vagy rutul rendre teljesezésbe mentek – ez időben oly tulzottnak tetszettek, hogy a protestansok türelmüket veszítve, az értekezletet félbe szakasztották, ¹⁾ azt hitték, hogy a kormány, mely azokat sugalmazta, kegyelmesebb lesz.

Ily botlást követtek el a vallásügyben... Hogy mit miveltek a diplomában szintén nyitva hagyott nemzetek közti kérdéssel, szintén el kell mondanunk.

Miként a vallási kérdés nem volt egyéb, mint a pártfogás alá jutott katolikusok biztatása, úgy a nemzetek közti kérdés sem vala egyéb, mint a szintén protectioba jutott szász elemnek a magyarokkal szembe állítása. Hogy a nemzeti fejlődelmek alatt el voltak-e nyomva, most nem tartozik reánk; csak azt mutatjuk fel, hogyan egyezkedtek.

A szászok kettőt követeltek: egyiket, hogy a törvénykönyvekből némely pontokat töröljenek ki, vagy módosítsanak; a másikat, hogy az adózásbani részesüléseket igazságosabb arányba hozzák.

Mi a bántó törvénczikkek követelését illeti, azokra a hongyülés azonnal igennel felelt, törölt, módosított; belátta, hogy a kormánynak azon politikai elvével kell küzdeni, mely a különböző érdekeket tusára bocsátja, hogy könnyebben lehessen mindenkit féken tartani. Névszerint, az Approbata III. R. 19. tit. 16, articulusát oda módosíták, hogy a királybirák harciba ne menjenek; s a szász nemzet hajdani privilegiumához képest, csak is 500 fegyverrel tartozzék, – továbbá az Appr. III. R. 46. tit. 6. art. csekély érdekű pontját, úgy a Compl. Const. III. R. 13. tit. 1. articulusát a személyes szabadságról s fellebbezésről, végre az Appr. III. R. 81. tit. 1. art. 2. §-át a különben sem használt ingyen vendéglésről, valamint az Appr. V. R. 80. edictumát, Szelistyeszékről, a Compl. const. V. R. 16. edictumát az országgyűlés helyén levő mesterembe-

¹⁾ L. egész terjedelmében Sylloge 217–230.

rekről – eltörülték; erről a kormányzó, a cancellár ellenjegyzésével, apr. 23-án okmányt adott ki, az ugynevezett nemzetek közti accordát.

Ennyire ment volt e tárgyban a hongyülés, azonban az adó kérdése itt is függőbe maradt, s így a kolozsvári bizottmányra volt áttéve. A kérdés világosabb megértésére, meg kell említenünk, mikép azon időben az adót, mint alkotmányos kormányzathoz illet, a hongyülés róttá ki, még pedig nemzetek szerint, s a három nemzet a rávetett összeget ismét maga róttá tovább.

A székely nemzet, mint katonáskodó nép, adóval nem tartozott, csak is segélykép adott az utolsó tizedben 20-25,000 frtot; a szászok és magyarok kapuszám szerint, azaz kapujára legalább 10 jobbágyot számítva, vettek részt, még pedig az erdélyi megyék (a részeket ide nem értve) 1669-ig 1265, a szász-székek 2400 kapuszámot képeztek; ezen aránytalanságot kívánták helyrehozni. És a bizottmány a kérdést csakhamar szerencsésen meg is oldotta: a magyar hét megyét 1000, Marosvásárhelyt 25, a szászszékeket 1400, tehát az összes Erdélyt 2425 kapuszámba állítá meg; a székelység az adózástól ment maradt, és erről jul. 21-én a főkormányzó, a három nemzet pecsétével megerősítve, új accordát irt alá, s ezzel a dolgot magok között kiegyenlítették.¹⁾

Ez alatt Heisler tábornok, a Tökölynéveli kicserélés után ismét csatasikra szállt... Nagyváradot, Erdély nyugotfelelőli kulcsát, máj. 1-én ostrom alá vette, s jun. 5-én a török kezéből végkép kicsikorta. Mi által Erdély békességes birása a koronának teljesen biztosítva lön. Az udvar Erdélylyeli tervei még biztosabb alapot nyertek.

II.

Küldöttség megy Bécsbe. Az udvar programját felállítja. A r. katolikusok és szászokkali accordákra kelt leiratok. Az Alvinczi-féle resolutio. A főkormányzék hatásköre.

A szebeni gyűlés fennebbi határozatai s a Kolozsvártt folytatott accordák keresztül vitelére követség lön határozva; ki-nevezése a guberniumra bizatván, gálfalvi birtokos Alvinczi

¹⁾ Okl. Szász, Sylloge 237–43.

Péter főkormányzéki tanácsosban, kora egyik legnagyobb törvénytudósában nyugodt meg. Alvinczi mind a rendektől, mind a guberniumtól 1692. jul. 21-én credentialist ¹⁾ s ugyanazon napról egy általános és egy részszerinti utasítást kapott. Az általános utasítás, előre bocsátván kiket látogasson meg, a követség meritumára nézve legelsőnek a vallás ügyét oly hozzáadással tüzé, hogy a diploma 3-ik pontja végét, mit fenn adtak vala hozzá, mely a ki nem egyezés esetére az udvarnak tartá fenn a döntést – töröltesse ki; második igazítandónak II. Apaffi confirmatioját tevék; tovább egyebek közt reá bizák, hogy a magyarhoni részek Erdélytől elszakztatásának ellene dolgozzék; végre jött a gubernium állása először az udvarral, másodsor az udvari cancellariával szemben: mely elsőre nézve a gubernium saját részére a régi fejedelmi tanács önállóságát, az utolsóra nézve azt sürgette, hogy ha az udvar mint a török porta, azzal, hogy fenn egy követet tartanak meg nem elégszik; akkor Erdélynek, mint protestans irányu államnak, a magyarországitól, mint a mely akkor a klerus kezében volt, eszközöljön külön udvari cancelláriát. ²⁾

A részletes utasítás az előbbinek némely pontjait terjedelmesebben adja, ilyenek először a köz igazgatás, ilyen a partium ügye; a gubernátor részére kérték, hogy nemes levelet adhasson, s legalább 20 telekig adományozhasson; kérték továbbá, hogy a főispánok és főtisztek kinevezése a guberniumnál feljebb ne menjen; s hogy a diploma 8. pontjához fenn ragasztott azon záradékot, mely az alsóbb tisztségek megerősítés végetti felterjesztését kívánja, huzassa vissza;

ilyenek másodsor: hogy Alvinczi a kisebb perek felebbeztése kívánságától az udvart térítse el;

harmadsor: a gubernium és udvari cancellaria teendői közt biztos határvonalt ajánltak huzatni; továbbá keresztül vitéstét kívánták annak, hogy engedje az udvar, hogy a postákat a cancellár állítsa fel, s az erdélyi posták ne legyenek a bécsi postagazgatás alatt; ¹⁾

negyedszer: a fiscalitásokat elészámlálván, ajánlák, hogy a harminczadok, milyen a máramarosi, kolozsvári, zaj-

¹⁾ Szász, Sylloge 283. ²⁾ Szász, Sylloge 251. ³⁾ Szász, Sylloge 262–82.

kányi, verestornyai, töröcsvári és besztérczei együtt adassanak haszonbérbe, – hogy a sóaknák, aranybányák, fiscalis jószágok maradjanak lehetőleg régi kezelés alatt, kivéve azt, hogy azon 6000 frt honorariumot, mit a szászok a fejlődelmeknek évenként szoktak vala adni, engedtesse el;

végre: a kiadásokra térve, annak felemlítése mellett, mikép a diplomában az iratik, hogy „ifju urunk (II. Apaffi) in spem successionis neveltessék”: annakokáért a fiscalitásokból adjanak illő jövedelmet; s záradékul előadván a beállított hivatalbeliek számát, Alvinczi által ezek fizetésének meghatározását kéreték.¹⁾

Ily utasítással indult fel Alvinczi, mint az ország követe, miután jul. 29-ről biztosíták, hogy fenmulatásáért 1000 tallérral fogják jutalmazni.

Azonban mellette még más követek is mentek. A katolikusok, mert a többi vallásbeliekkel kiegyezni nem tudtak, Baranyai Gergely fejfűvári papot mint ellenküldöttet inditák; a reformatusok Alvinczit, mint reformatust szintén képviselőjöké tették; mire az unitariusok is Dálnoki János, kolozsvári tanácsost szintén utra kelték: feladatuk levén, hogy a vallásügy tárgyalásánál részt vegyenek.

Sőt egy negyedik küldött is ment, Zabanius János, a szász nemzeti egyetem jegyzője, kinek kettős volt feladata, egyik, hogy mint lutheranus, képviselje vallását, másik, hogy a szász nemzet részére az accordát keresztül vigye, s ha lehet a szász nemzetet egyéb vívmányokhoz is juttassa. E végre a szász nemzettől 18 pontu utasítást kapott, melynek kivonata következő:

1) hogy a szászok sérelmeiről és az adókiróvásról felvett accordát, ha lehet diploma alakban nyerte ki;

2) meghagyák, hogy mivel a szász nemzet egyes nemesektől kölcsön 900,000 frtot vett vala fel, s azért 10-s kamatot fizetett, a kamatlábat szállitassa lejjebb;

3) hogy a legközelebbi országgyűlési végzések felett nyilvánítsa elégületlenségét, mivel az országgyűléseken a szászok csak is 13 szózattal birtak;

¹⁾ J. Kemény, Suppl. Diplom. XI. 161.

4) kérje, hogy a szászok ispánját ne a gubernátor, hanem a katonai főparancsnok igtassa hivatalába;

5) kérje, hogy a szászok ne a guberniumhoz, hanem egyenesen a királyhoz felebbezzenek;

6) kérje, hogy a consiliariusoknak évenként adni szokott arany és ezüst kehelyek adását ő felsége szüntesse meg;

7) hogy a szt Márton napi census töröltessék el;

9) kérjen a nemzet részére a guberniumnál és királyi táblánál helyeket;

14) kérjen Szeben részére egy pénzverde állítására szabadalmat;

16) kérje végre, hogy az országgyűlések Szebenben, vagy Szebenhez közel tartassanak; – a meg nem említett pontok másod rangúak lévén, azért mellőztük. ¹⁾

Zabanius ily utasítás mellett aug. 3-án Tordára ért Bethlen Miklós cancellárhoz; másnap együtt utaztak Bánfi György főkormányzó lakására, Bonczidára: hol őt az unitariusok küldöttével Dálnokival, mint egyszersmind országos követeket, Alvinczi mellé rendelék. Megindulván, Alvinczit, ki mint roppant csendességet szerető, de alaposan dolgozó ember, ²⁾ titoknokával Szentkeresztivel, Eperjesen a beadandó emlékiraton dolgozott, aug. 11-én beértek, s aug. 26-án együtt értek Bécsbe. ¹⁾

Bár érdekes, de mégis hosszas volna leírni, mennyit futott fáradott e követség gr. Kynsky, Strattmann, Caraffa tábornokhoz s más ministeri emberekhez, s a magyarhoni ügyeket vezető Kolonics bibornokhoz, míg ő flgénéál sept. 3-kán kihallgatást nyerhettek, hol Alvinczi az emlékiratot benyújtotta.

Benyújtották, s azzal az ügy megfeneklett, a ministerek előbb informáltatni kívánták magukat. Követeink egyre jártak keltek, de azért semmi eredmény; majd nov. 20-án az unitariusok részére P. Horváth Ferencz is felérkezett; négy hónapi hasztalan fenmulatás után 1693. jan. 3-án jónak látták egy második, s hat hónapi fenmulatás után, mart. 14-én egy harmadik emlékiratot benyújtani:²⁾ melyek az elsőnek voltak

¹⁾ Kemény, Fundgruben I. 341. ²⁾ Bethlen Miklós II. 70. ³⁾ L. Zabanius követségi jelentését. Kemény, Fundgruben I. 347. ⁴⁾ L. az emlékiratokat Sylloge 287–345.

ugyan rövidebb ismétlései; de mindenik II. Apaffi fejdelemmé erősítésén kezdődött, s az ország több kiváncsi summáját mindenik elősorolá. Mind ez mit sem mozdított az ügyen, mivel még a guberniumhoz küldék le, hogy informatiot adjon.

De tán fel se érkezett a gubernium e tárgyu két felirata, ¹⁾ mire meg ment a hir Bécsbe, hogy a nagyvezér Tököly nogatására, tavasszal újra harczterre készül... mi a bécsi kormány figyelmét egyszerre a külellenség elleni készülétekre fordítá... míg a belviszályok elsimitására czélszerűnek láták kedélycsillapító leiratokat szerkeszteni. ²⁾ A dolgok ily állásban az erdélyi követséget, egyszerre csak gr. Kynsky azon üzenete lepte meg, hogy emlékirataikat rövidbe vonják össze, s azt sietve adják be. Alig nyujtották be, azonnal lehetett hallani, hogy a belső titkos tanács az erdélyi ügyeket apr. 6-kán tárgyalás alá vette; s bár folyamáról követeink mit sem tudhattak meg, máj. 20-án Alvincziék a határozatok egész halmazával lőnek meglepetve. ³⁾

Mínthogy a kormány a leop. diploma kiadása után e határozatokban nyilatkozott először, mínthogy Erdély szervezésére ezek szolgáltak kiindulási pontul, nem gondoljuk feleslegesnek részletesen előadni.

Legelőbb is a szász érdekekre gondoltak, őket illette az első végzés: apr. 7-éről a fennebb megnevezett sérelmek – apr. 14-ről az adókulcsul szolgáló kapuszám feletti accordát adák ki, de nem diploma, hanem csak decretum alakban; ⁴⁾ s apr. 28-án Zabanius is választ kapott, mely tudatá vele, hogy a határozatokat Alvinczi kapta kezéhez, – hogy a 6000 frt évi fejedelmi díjt ő felsége a török háboru ideje tartamára elengedte; – utasítása többi pontjaira, hogy tagadó válasznál több adassék, az mondatott, hogy azok iránt a guberniumot is ki akarják hallgatni: ⁵⁾ vagy is, mint gr. Kynsky magát szóval Zabaniusnak kifejezte, az udvarnak lesz gondja a hű szász nemzetre, de nem olyanok az idők, hogy mig nekik kedveznek, a magyarokat elidegenítsék; azonban a mint az igazgatás új épülete falai fel lesznek vize, jőni fognak a

¹⁾ A feliratokat I. Sylloge 345–69. ²⁾ Fundgruben I. 377. ³⁾ Fundgruben I. 377. ⁴⁾ Sylloge 392–398. ⁵⁾ Sylloge 450.

részletek. Hogy pedig ki legyen fejezve, mikép Zabanius, mint a szász nemzet követe, kegyesen fogadtatott: Kolonics cardinál, mint a fiscalitási ügyek vezetője, jun. 20-án lánczot akasztott nyakába; s Sachs von Harteneck nevezettel ritterré nevezetett.¹⁾

A nemzetek közti ügy elintézése után, a küldöttség a vallásügyben is határozatot kapott. Apr. 9-ről pótlék diploma adatott ki; melynek első pontja a négy bevett vallás szabad gyakorlatát s azok javai status quoját biztosítja; második pontja jóvá hagyta azt, hogy a r. katolikusoknak Kolozsvártt a reformatusok templomot, az unitariusok kolegyomot adjanak; Fejérvártt pedig a Báthori-féle templomot számokra helyreállitassák, s hogy Kolozsmonostort kiváltsák; a harmadik pontban gondoskodás ígértetett, hogy a katolikus tanodák mellé oly egyházi személyek alkalmazódnak, kik a többi vallás előtt nem gyanusok, – ugyszintén vicarius ígértetett, ki minden püspöki teendőkre fel lesz hatalmazva.²⁾ Szóval, a róm. katolikus vallás régi egyenjogúsága teljesen kimondatott.

Ennyi van a pótlék diplomában, mely mindamellert, hogy látszik rajta, miszerint a katolikus vallás érdekében kél, oly tartozkodó okmány, mely azon időben nem kissé lepte meg Magyarországot, hol a protestans vallás ellen az irtó üldözés még mind folyt, s hol éppen ez évben Pécsről, Egerből a püspökök, mint saját földjokről, a protestansokat kihajtatták. De nem is soká örvendhetek neki az erdélyiek, mert a kormány a jezsuiták által levén környezve, megtartása nem volt komoly szándék: s apr. 14-én Baranyai Gergelyt, a katolikusok követét azzal bocsáták el, mikép nyugodjanak meg a pótlék diplomán, mert a gubernium oda van utasítva, hogy vigye ki, miszerint Kolozsvártt az ígért templom helyébe az unitariusok piaczi templomát adassák át; valamint az is meghagyatott, hogy a gubernium és királyi tábla személyzete ugy állitassék össze, hogy ha az unitariusok és lutheranusok közül három-három alkalmas egyén nem találtatik, e helyeket reformatus és katolikusokkal töltsék be.³⁾ – Mi nem keve-

¹⁾ Fundgruben I. 382. ²⁾ Sylloge 389. ³⁾ Sylloge 448.

sebb biztosítást foglalt magában, mint azt, hogy a két vallásra egyenlő tekintet lesz. ¹⁾

A vallásügy ily módoni kiegyenlítése után, apr. 9-éről kiadák a kormányzó, cancellár, tábornok, kincstárnok és tanácsosok utasítását, melyek némi módosításokkal ugyanazok maradtak, melyeket az országgyűlés felterjesztett. ²⁾

Végre jött, máj. 14 ről, a legfontosabb, az ország közügyeiről szóló döntvény, mit Alvinczi-resolutionnak szoktunk nevezni, mely miként Alvinczi első emlékirata, ugy ez is, huszonhárom pontot foglal magában.

Az első pontban II. Apaffi Mihály fejdelemmé erősítésére nézve, a kormány ragaszkodik eddigi kiadványaihoz, melyek a fejdelemségbe léphetését akkorra ígérék, mikor nagy koruvá lesz;

a másodikban tudtul adatik, hogy a vallás dolgában pótlék diploma adatott ki; s ki lön fejezve, hogy kedvesebben venné az udvar, hogy ha a katolikusoknak Kolozsvártt az unitariusok piaczi templomát adnák át, minek fejében ezeknek 5000 frt kárpótlást rendelt;

a harmadik pont tudatja, hogy a szászokkali accordát az udvar megerősíté, – hogy a rendek közben járására a fejdelmeknek adni szokott 6000 frtot a mostani háboru tartamára elengedte, – s hogy a kamatot az országban 10-ről 5 vagy 6 százalékra kívánja szállíttatni;

a negyedikben a perek felebbezésére nézve kimondatott, hogy a felségsértés büne felett dönten, az udvar magának tartja fenn, a testi büntetéseknél folyamodást engedett, a 3000 aranyon felyül járó polgári perekre nézve rendeli, hogy felülvizsgálat végett felküldessenek;

az ötödikben a fiscalítások ideiglenes haszonbérbe adásába az udvar beleegyezett;

a hatodikban tudatja, hogy mind a guberniumot, mind a királyi táblát 12 személyből állóvá kívánja tétetni, a helyeknek a vallások közti egyenlő kiosztásával, ugy mindazáltal, hogy ha az unitariusok és lutheranusok közül al-

¹⁾ Ez időben 5 reformatus, 2 katolikus, 3 lutheranus consiliarius volt, unitarius 1, mignem 1694. jan. 15-én neveztek egy másodikat, Toldalagi Andrást. Kemény, Suppl. Dipl. XI. 202. 208, ²⁾ Sylloge 409.

kalmas egyének hiányzanának, azon helyeket a reformatus és katolikusok közt egyenlően osztja ki;

a hetedik pont azon jószágokat, melyeket fegyverrel fognak visszaszerezni, az illető tulajdonosoknak vissza igéri;

a nyolczadik pont a leopoldi diploma megváltoztatni kért 8. és 9. articulusat régi alakjában kívánja fentartatni;

a kilencedik pont a gubernator vajdaiszerü hatalma, jószágadományozási joga felett határozni, jobb időkre halasztá;

a tizedik a tisztek névsorát kérte fel, hogy számokra fizetéseket utalványozhasson;

a tizenegyedik a rendek azon kívánságára, hogy a fejedelmi jószágokból II. Apaffinak némelyeket kezére bocsásson, a sok szükségből mentséget meritvén, ezuttal kitérőleg felelt;

a tizenkettődik a partium Erdélyhez csatolva maradása kérdését hasonló modorban oldotta meg;

a tizenharmadik a katonák elszállásolása körüli terhek későbbi könnyítésével biztat;

a tizennegyedik, értesít, hogy a posták rendezését a kormány magának tartja;

a tizenötödikben ő felsége beleegyezik, hogy a székelyek, ha a haza védelme és a szükség nem kívánja, a hon határán kívül ne katonáskodjanak;

a tizenhatodik a Tököly pártiaknak visszatérhetést ígér, a mennyiben a hon csendessége megengedi;

a tizenhetedik már visszatért két egyénről; –

a tizennyolczadik a városokba szökött jobbágyokról szól;

a tizenkilencedik Máramaros-, Közép-Szolnok- és Krasznamegye szükségben szenvedése felett sajnálkozik, Kővárvidékre azt mondja, hogy Magyarországtól elszakítani nem lehet;

a huszadik helyesli a gubernium berendezését;

a huszonegyedik pont a gubernium székhelyül Fejérvártt rendelé, s gondoskodást ígér, hogy a főkormányzék elég katonai praesidiumot kapjon;

a huszonkettődik pont ohajtotta volna, hogy Erdélynek Magyarhonnal egy udvari cancelláriája legyen, de a rendek kívánságához képest, külön erdélyi cancellária felállítását igéri, a guberniumtól ez iránt tervet kér;

a huszonharmadik a gubernium mielőbbi felszerelését teszi kilátásba. ¹⁾

Evvel jött haza Alvinczi, miután Drombár, Preszáka s Borsómező kétharmadával meg lón fenn jutalmazva. Ez kivonata, az Alvinczi-féle resolutionak. Történeti fontosságu már csak azért is, mert itt látszik, mennyi függő kérdés maradt még fenn, mennyi érdek volt még kielégítetlen, mennyi szövénynyel kellett azon kor férfainak megküzdeni; nevezetes azért is, mert ennek fonalszálain ment tovább Erdély közjogának s közigazgatásának beidomitása.

Hogy az egy csoportban kiadott rendeleteket, s azon kor férfiait jelezzük, megemlítjük még, hogy ugyan e napról, máj. 14-éről, a kor hősei, mint gubernátor Bánfi György kolozsvármegyei főispánná s kolozsvári kapitánnyá, nagy-megyeri Keresztési Sámuel fejérmegyei főispánná; Haller István b.-szolnokmegyei főispánná, Apor István csiki főkapitánnyá, Bálintit Zsigmond tordamegyei főispánná lőnek kinevezve, mint a kiknek azon szerep jutott, hogy ez intézkedéseket a megyéken átvigyék.

Ennyi volt, mit Alvinczi Péter egyszerre és azon utasítással kapott, hogy ezekkel Bécsből Erdélybe siessen, mit ő hiven teljesített is. Erre aztán egyre jöttek az Alvinczi-féle resolutioval függőben maradt kérdések felett a részletes rendeletek, természetesen még mind a szebeni mult évi hongyülés végzései alapján, melyeket Bánfi György megerősített ugyan, fenn sem vetették el, hanem azért folyvást módosíták, magyarázák, egészíték.

Igy jelent meg pár nap mulva, máj. 18-án, két meglepetést előidéző leirat: egyik, melyben tudtul adatott, hogy mivel a gubernium eddig hol Kolozsvártt, hol Szebenben, hol Fejérvártt gyült össze, székhelye ezentul Fejérvár lesz, – s hogy a főcancellár Bécsben, az alcancellár Erdélyben fogna székelni; ²⁾ a másik rendelet a guberniumnak két pecsétet rendelt, egy nagyobbat és egy kisebbet, két fejü sassal, meghagyván többek közt, hogy a hongyulást a kisebb pecséttel hljják össze, azzal pecsételjék az articulusokat, mik itt conventioknak

¹⁾ Szász, Sylloge. ²⁾ Kemény, Dipl. IX. 341. Ez időben nem teljesült.

vannak nevezve, de kikötetett, hogy a felség tudta nélkül hongyulást össze ne hijjanak; a pecsét ürügye alatt elmondott egyszersmind az is, hogy a gubernium insurrectiot csak különös körülmények közt hirdettessen; és meghagyatott, hogy a gubernium alsóbb tiszteit is proponálják.¹⁾

És mindezekről, máj. 20-ról, a guberniumhoz egy leirat jött, mely, a mit az udvar a fennebbieken ohajtáskép fejezett ki, határozottan végrehajthatni rendelé.²⁾

Ily előzmények után, ily körülmények között léptek életbe Erdély új kormányzatának alapelvei.

Hogy ezen alapelvek értékét mérlegelhessük, a fejlődési kor kormányserkezetét kell emlékezetünkbe hoznunk, mely eltekintve attól, hogy a hazának függetlenséget, a hazafiainak csaknem köztársasági szabadságot biztosított: oly kormányserkezet volt, mely a még akkor embryóban levő ministeri kormányzat csiráit hordá magában.

Meg voltak a fejlődési tanácsosok, de ott voltak az országos tisztségek, melyeknek a cancellárság, miben a belügyi, – a kincstárnokság, miben a pénzügyi, ~ az országos tábornokság, miben a hadügyi, – az országos elnökség, mely méltóságban az igazságügyi tárca fogalmát látjuk képviselve. – Ezen országos hivatalok a gubernátori korban is szerveztettek ugyan, de mint látni fogjuk, hatáskörük nem lesz többé a régi.

Vagy ha nem kívánunk oly messze visszamenni, az Alvinczi-féle resolutio s az abban lerakott kormányelvek megbirolásában, a leop. diplomáig csakugyan fel kell mennünk.

A leop. diploma alkotói a diploma által négy eszmét kívántak biztosítani, azt jelesen:

hogy I. Leopold és utódai, mint magyar királyok jönek Erdély birtokába, s a lehető védelemért határozott protectionalis adóösszeget vegyenek;

hogy Erdély belkormányzatába az akkor clericalis befolyások alatt álló Magyarország, vagy a bécsi központi kormány minél kevesebb befolyást nyerjenek;

hogy az elválás óta keletkezett törvények elismerése által Erdély alkotmánya, a vallások egyenlősége, a nemzetek unioja biztosítottassék;

¹⁾ Sylloge 456. ²⁾ Sylloge 373.

Végre, mivel a fejdelem nem lakik az országban, oda törekedtek, hogy a kormány felelősségét a fejdelem tanácsosai, az országos méltóságok, valamint a községi és megyei tisztségek választás alá vetése által helyettesítsék.

Ezek az erdélyi magna charta, a leop. diploma irányeszméi. Hogy ettől az Alvinczi-féle resolutio már messzi távozott, s hogy ezen resolutio gyakorlati alkalmazása még meszszebb fog távozni, szomorán fogjuk tapasztalni.

III.

Az új taktika Gr. Veterani meghal. Az udv. cancelláriát beállítják. II. Apaffit Bécsbe viszik.

Ki azon korban a lefolyt időket tanulmányozza, be fogta volna látni, hogy a kormány ez idő szerint egészen új taktikával kívánt Erdélyben boldogulni: azon nézettel t. i. hogy a hon fiaival vitesse keresztül azt, mit egykor idegenek keresztül vinni nem birtak. E célra az erdélyi népelemek mindenikét igénybe kellett venni, s egyik tulnyomóságát a másik által ellensúlyoztatni.

Austriának ez harmadik kísérlete; II. Apaffi a harmadik fejdelem, ki a bécsi udvar protectorsága alá bocsátotta Erdélyt.

Az első volt Izabella királyné, 1551-ben. A mint meghajolt, azonnal Oppoliába internálták. A hont Castaldo tábornoknak adák kezébe, ki mellett nagy hadsereg állt, melynek feladata volt a népet terrorizálni, az olygarkákat gyengíteni, a polgári ügyeket egyelőre Martinuzzival kezeltették, de csakhamar alkalmatlanná válván, eltették lábálól. Martinuzzi halálával megkísérték átvenni a kormányt, de nem sikerült, kénytelenek voltak a vajdaságot visszaállítani, úgy jött előbb ecsedi Báthori András, azután Kendi és Dobó... mit aztán Petrovics forradalma, s Izabella királyné visszahozatala követett.

Második kísérletet Báthori Zsigmonddal tevék. A mint lemondott, azonnal elhagyták vele hazáját. A hon fékentartására most is terrorismust alkalmaztak; mint rémeszközt, előbb Mihály vajdát léptették fel, mire ez a tért előkészíté, szintén megölék, s Castaldo szerepét a még vadabb Basta tábornok

vette át... Ez ellen Székely Mózes kelt fel, de csatát vesztvén, Básta teljhatalmu urrá tette magát,– s a kormány azt hitte, már hozzá kezdhet a szervezéshez, mit 1603-ban meg is kezdett. Legelőbb Krauzenek Pál, nagy német törvénytudós jött be, mint cs. biztos, de csakhamar visszament.

Utána még azon évben Molard Jánost és Burchauser Miklóst küldék be: mivel azonban az erdélyiek nem támogatták, ezek sem birtak kormányzáshoz kezdeni, szintén visszamentek.

De még azon évben azon gondolatra jöttek, hogy az erdélyiek passiv ellentállását számba sem véve, austriai s magyarhoni férfiakra bizzák a kormányt, s e gondolat alapján tíz tagu kormányt állítottak; bele jöttek mint austriaiak Burchauser, Krauzenek, s mint új ember Imhoffer Károly; cancellár helyettes lett Daróczi Ferencz Magyarhonból, onnan jött többek közt Hoffmann György; mint erdélyiek Sennyei Pongrácz és Süveg Albert szebeni királybíró mellékeltek... De ezek is csak úgy boldogulhattak, hogy a Bocskai forradalom előszele minden építményöket azonnal elsodrá.

Most, I. Apaffi halálával, a harmadik kísérletnél, az udvar már nem követte el az előbbi hibákat. Castaldo és Básta szerepét Caraffa, bár természetében volt, még sem kezdte újra. Főhadikormányzóknak egyelőre kedves embereket kerestek, mint volt gr. Veterani, hg Waudemont, a katonaságnak rabolni nem engedék; s mi leginkább célra vezetett, – minden törekvésöket arra fordíták, hogy az erdélyi hatalmasokat nyerjék meg, hogy azok vigyék át az új rendszert. S mint látni fogjuk, az elv oly jól volt alkalmazva, hogy a Rákóczi forradalom tüzpróbáját is kiállta.

Hogy a nagyokat megnyerje, s hogy a hidakat maga után fel ne szedje, arra való volt a nagyszerű gondolat, miszerint Erdély azon ámulatban tartassék, hogy a fejedelemiség folytattatni fog, hogy II. Apaffi, ha nagykoruvá lesz, s Tököly mint ellenkövetelő megbukik, fejedelmi székét el foglalni.

Az udvar ily taktikával, az ország ily ámulattal fogott az új szervezéshez. A kormány, mint az Alvinczi-féle határozatokból látható, egyelőre ritka óvatossággal járt el: s ha a folyamatban levő török-osztrák háború eseményeire gondolunk, erre oka is volt. Ez évben is folyt a hadjárat, a nagyvezér Tökölyvel egyenesen Erdélynek tartott, Oláhországba nyomult; hogy beütésöket megakadályozza, Veteráni Szebenből hat ezreddel Segesvár felé már megindult vala, ¹⁾ midőn az osztrák sereg jul. 23-án Belgrádot ostrom alá vette, ez által a török figyelmét Erdélyről elvoná, s a hadjáratnak egészen más irányt adott.

Már meg levén szokva Erdély, hogy a török minden nyáron beüt Magyarországra, s ősszel minden vívmány nélkül ismét visszahúzódik; sept. 16-án Tordán hongyulást tartának, az Alvinczi-féle resolútiokat kihirdeték, de a nélkül, hogy articulusba foglalták volna. ²⁾ Hogy e resolútiók mekkora aggodalomba hozák már is az országot, mutatja az, hogy azon szokást kezdék behozni, hogy a katonai adót és élelmet három hónapra szavazzák meg, a miért is Maros-Vásárhelyt ismét összegyűltek. ³⁾

És a haza aggodalma mindinkább indokoltá lett. A resolúció alkalmazásában a kormány mind szabadabb kezet vett. Hogy többet ne említsünk, a jezsuiták visszahozatalát, az ország minden tiltakozása daczára tervbe vette. Gubernátor Bánfi György, ki szerette ugyan hazája alkotmányát, de magáról sem feledkezett el, még a gyűlés folyama alatt, dec. 23-án diszebédet adván, tanácsosainak asztal felett mintegy tudokra adá, hogy a jezsuiták már utban vannak befelé: s mivel senki komolyan ellenek fel nem szólalt, csakhamar be is jöttek; a kormány a szász papok által a tizedekért fizetni szokott census cathedraicust nekik adá; s csakhamar arra ébredt az ország, hogy Fejérvár, Kolozsvár, Udvarhely, M.-Vásárhely, Szeben, Fogaras s több helyekre a jezsuiták beültek. ⁴⁾

A török porta, mint Erdély eddigi protectora, Austria e szervezeteit meglehetősen kedvetlenül nézte, s azon remény-

¹⁾ Cserei Historiája 229. ²⁾ Gál L. Erd. diet. végz. II. 158. ³⁾ Bethlen Miklós II. 138. ⁴⁾ Bethlen Mikl. II. 133. 125. Cserei M. 254.

ben, hogy még egyszer visszafoglalhatja, az országot terrorizálni, a kormányt intézkedéseiben zavarni, semmit sem mulatott el. A telet új hadra készüléssel töltötte, s hogy az erdélyiek ne hidjék, hogy az új protector ölében rózsapárnán szunyadnak: Duka moldvai vajdát 1694. jan. 15-én 12,000 tatárral reánk küldé, Csikot megrohantá, Sándor János vicekapitányt s másokat rabságra ejté, – mely hír csaknem az egész országot futásra indítá, ¹⁾ mig Rabutin Szebenből reájok nem indula.

Azonban a zaj lecsillapult, a szervezés tovább folyt, febr. 25-én Kolozsvárt közgyűlést tartának, többek közt Bánfi György gubernátort kolozsvári kapitánságba igtatak, s Kálnoki Sámuelc ancancellárrá választák, de úgy, hogy e minőségben Bécsben az ítélő mesterek rendre váltsák fel. ²⁾ Hogy ebből valaha a mai udvari cancellária növi ki magát, arra senki sem gondolt.

Hogy mily patriarkális kedélylyel vették a dolgok menetét, egy más példát is idézhetünk. Veteráni főhadi parancsnok az udvartól azon rendeletet kapta, hogy az ifju fejedelmet, kinek nagykorúsága közeledett, mutassa be az udvarnál; ebből ide lent nem kevesebbet következtettek, minthogy a fejdelemségbe akarják behelyezni. Nehogy fenn az ifjut más vallásra térítsék, vagy mint Báthori Zsigmondnak idegen nőt adjanak, II. Apaffi nagybátyjai, a Bethlenek azon gondolatra jöttek, hogy a dolognak elébe vágjanak: Bethlen Gergely ország generálisa leányát Katát, a gubernátorné testvérét nagyhirtelen vele eljegyeztették. ³⁾ Így ment fel az ifju Apaffi leendő ipjával s Veteráni főhadi parancsnokkal Bécsbe, hol a házasságot minden áron meg akarák gátolni; s mire nem sikerült, Apaffit hazabocsáták ugyan, de a midőn (1695. jun.) lakadalmát Balázsfalván megtartotta, az udvar azzal demonstrált, hogy magát nem képviselteté, s a német urak közül senki részt nem veve. ⁴⁾

Szintén Apaffi e ballépésére vehetjük feleletül azt is, hogy a Bécsből hazabocsátott II. Rákóczi Ferencz, mintegy

¹⁾ Tört. Emlékek a m. n. életéből. II. 18. Cserei M. 233. 36. 1. ²⁾ Erd. Diet. végz. II. 163. ³⁾ Tört. eml. a m. n. életéből. II. 78. Cserei M. 237. ⁴⁾ Bethlen Mikl. II. 139–141. Cserei M. 248.

eszébe akarván juttatni Erdélynek, hogy az udvar kegyét eljátszott Apaffin kívül más trónkövetelő is van, – a maga és nővére gr. Aspermontné nevében, a rendekhez folyamodást intézett, hogy Erdélyben fekvő javait az egyesektől elvévén, adják neki vissza: mire azonban a jul. 16-ki tordai gyűlés, mint előre gyaníthatá, tagadó választ adott. ¹⁾

A harmadik trónkövetelő, T ö k ö l y ügyei sem mentek szerencsésebben. Bár a török-osztrák háború ez évben is folyt, bár Péterváradot sept. 22-én körül fogták: mindazáltal nov. 2-án eredmény nélkül kellett hazavonulniok, s Tököly fejdelemségbe visszahelyezése mind bizonytalanabb alakot öltött.

A török haza vonult ugyan, de azért a bécsi udvarnak elég gondot adott arra, hogy Erdélyben a szervezésekkel lassan haladjon, s hogy a kedélyeket magától ne idegenítse. A roppant katonatartás különben is eléggé sujtolá az országot: az országgyűlés egyre szavazá a sok gabonát és pénzt, a nép már is nyögött a nagy teher alatt; maga a birtokosság is körül kezdett vala már nézni; az 1695. febr. 16-ki kolozsvári gyűlés azon végzése, hogy az approbatalis ingyen nemesi só kiadassék, valamint azon határozat, hogy a nép pálinkát ne főzzön, senki 10 száztólinál több kamatot ne vegyen, ²⁾ mind oly intézkedés, mely súlyos idők érzetéről tesz bizonyosságot. Mivel a terheket nem győzik, a pénzveret is meg kezdett volt romlani, apr. 21-én rendelet kelt, hogy a forintosok július 1-én a forgalomból kivételnek; apr. 25-ről elrendeltetett, hogy a rossz pénznek jóvá veretése tekintetéből, Erdélyben kormányi pénzverdét állítsanak. ³⁾ A kormányzás jobb rendbe hozatalára, azon ötletből, hogy bárha is a kormány 1693-ban Fejérvárt rendelte a gubernium székhelyéül, annak székhelye még sincs, hanem ma itt holnap másutt gyűltek össze: máj. 3-ról rendelet kelt, mely a székhelyet Kolozsvárra tevée, s egyszersmind meghagyá, hogy 8 tanácsos folyvást együtt maradjon, a többi négy három heti szabadságidő mellett, végezze családi bajait. ⁴⁾

Mint e rendeletből is láthatni, még mind folyt a patriar-

¹⁾ Kemény, Suppl. Dipl. XI. 215. Erd. Diet. végz. II. 161. ²⁾ Erd. Diet. végz. II. 160. ³⁾ Kemény J. Suppl. Dipl. XI. 227. ⁴⁾ Kemény, Suppl. Dipl. XI. 237.

kális kormányzás, az udvar még mind folytatá simogató politikáját, azonban a változás szélszárnyakon közelgett, mit a török porta hanyatló harci szerencséje nagyban elősegített. Az új szultán, II. Mustafa, harcias vágyakkal lépett ugyan trónra, de a régibb szultánok nyomdokaiba lépni, már megnehezült feladat volt. Hatalmasan készült, de Bécsben is készültek. Caprara és Heisler szép sereggel nyomultak elébe. A szultán aug. 30-án Belgrádhoz ért, sept. 7-én átkelt a Dunán: s a helyett hogy a főserget támadná meg, 50,000 embert Veteráni ellen indított, ki Káránsebesnél 7000 emberrel Erdély fedezetén állt. Veteráni látva a vést, eleget sürgeté a segélyt, sept. 21-én csak arra ébredt, hogy kis sergét a roppant törökség körülfogta. Jobb szárnyát b. Klökesperg, a balt Trouches tábornok vezényelvén, csatára szállt; véres harc fejlett ki; Veteráni karján golyót, fejére sebet kapott, s bár oroszán módra küzdött, 3000 emberével maga is a csatatéren maradt. S elveszté benne Erdély azt, kinek az eddigi legyező politikát nagyrészt köszönhetette. ¹⁾

Hogy Veteráni elesése, nagy csapás volt Erdélyre nézve, csakhamar bebizonyult. Helyébe oct. 10-kén az erdélyiektől kedvelt Waudemont herceg csak ideiglenes főhadiparancsnoknak neveztetett. ²⁾ S bár a szultán a csata után haza vonult, azon ürügy alatt, mintha az erdélyiek II. Apaffi trónra segítése végett, a törökkel érintkezésbe tették volna magokat: a szász választó fejedelem, Caprara és Heisler tábornokok 12 ezred lovassal s 3 ezred gyalogsággal Erdélybe nyomultak; s bár a dec. 12-ki marosvásárhelyi hongyülésen hallatlan gabona és pénzmennyiséget róttak ki, ³⁾ a Trouches tábornok alatt itthagzott katonák csaknem szabad zsákmányolhatási szabadságot vettek magoknak.

Erdély ezen új megszállása nem kis aggodalmat keltett az országban. Holott csak háttére volt annak, mi Bécsben oct. 31-én véghez ment, hol az udvari cancellária mint kormány-közeg, mintegy az erdélyi közvélemény ellenére szerveztetett, s eskü mellett beigtattott.

¹⁾ Cserei M. Histor. 241–44. ²⁾ Bethlen Mikl. II. 166. ³⁾ Erd. Diet. végz. II. 166.

A gubernium a komoly helyzetet felfogván, hogy az országot a törökkel szembeállás gyanúja, s az új megszállásból reá nehezedett sarch alól felmentse, Bethlen Miklós cancellárt, mint ország követét nov. 11-kén Kolozsvárról Bécsbe indítá. Küldetése nyílt okául a katonaságtól megszabadítás s a sókereskedés eleibe tolt akadályok elhárítását adák; ¹⁾ de sajátlag, miként a történetekből s az apr. 8-ig, mint fenmúlása végnapjáig kelt rendeletek- és adománylevelekből látható, a kormányzók egyes tagjai magán érdeke is belejátszott. Hogy többet ne említsünk, fenmúlása alatt többen grófokká, Apor István a visszalépett Haller János helyébe kincstárnokká neveztetett; 1696. febr. 24-ről a fő kormányzók Fejérvárt kapá székhelyül, s fizetése szerveztetett. Mig ellenben küldetése azon részére, mely a katonai megszállást illeti, csak azon ígéretet hozá, hogy a kormány a téli szállásolást 200,000 frttal megtérítendi, – a sókereskedés tárgyában pedig martius 8-dikáról udvari rendelet kelt, melyben a kincstárnoknak tudtul adatik, hogy Magyarország és Erdély a sókereskedés tekintetében három részre osztatott; a haza egy része a nádor Eszterházié, ki egy kötlevélnél fogva kereskedőtárs; a másik rész a szepesi kamarához, a harmadik rész az erdélyi kincstárhoz osztatott; mint látszik, Eszterházinak a Dunán tuli, a szepesi kamarának a Dunán inneni rész jutott, mig az erdélyi kamara felment Biharig, s hozzá tartozott Alsó-Magyarország Tiszán inneni része. Meghagyatott továbbá, hogy a só 75–80 fontos mázsáját 15 kron adassák; s legyen a kincstárnoknak gondja, hogy a privat sóbányák csak magok számokra vágjanak, – hogy a nemesi ingyen só, s a papság és iskolák deputatuma kellő mértékben szolgáltatassék ki, – végre, hogy igyekezzenek a Marost és Szamost hajókázhatóvá tenni. ²⁾

Csekély vívmány azzal szemben, hogy az erdélyiektől kért Waudemont helyett, apr. 29-én a francia eredetű, indulatos R a b u t i n grófot nevezték főhadiparancsnoknak.

Sőt e lépéseket a nagyobb csapás, II. Apaffinak a fejedelemhez igényei megsemmisítése is követte. Ez ideig az ifju Apaffi mint választott fejedelem, folyvást igényt tartott

¹⁾ Bethlen Mikl. II. 1. 52. ²⁾ Kemény, Suppl. Dipl. XI. 267.

Erdély trónára, hiveit környéteivel s fejedelmi czimmerrel járatá, a naptárban mint II. Apaffi Mihály fejedelem jelent meg, – s hogy fényét emeljék, jószágokat vásároltattak vele, így zálogosítá el jul. 25-én Tököly leánytestvérétől a Tököly jószágok egy részét 14 évre. Bár I. Leopold az okmányokban őt csak Apaffi Mihály fejedelem fiának nevezé, bár a fejedelemség a leopoldi kötlevelben eltörölve nem volt, a fejedelemválasztás sem volt megsemmisítve, sőt Apaffinak nagykorúságára, élte 20-dik évére, a trónra lépés többször meg vala ígérve: még fenmulatott Bethlen Miklós cancellár, midőn Absolon Dániel egy febr. 2-án kelt azon udvari leirattal jöve le, hogy a rendek Apaffival a homagiumot tétessék le, s adjanak helyet az országgyűlésen a főbbek közt.

E mellett Absolon Apaffi javai felett is rendelkezést hozott; ebben meghagyatott, hogy Fejérvárt, Fogarast, Monort és Csergedet, úgy a Tököly-féle új szerzeményt 150,000 tallérért bocsássa az udvar kezébe; Huszt vára s ősi birtokai kezében hagyattak; – elrendeltetett továbbá, hogy a török háboru bevégzéséig Erdélyt hagyja el, az erdélyi fejedelmi czimet tegye le, legyen római sz. birodalmi gróffá.

A mint kiderült, hogy II. Apaffi a szabványokat elfogadni vonakodik, miután élte 20-ik éve oct. 13-án közeledett, megkapá a rendeletet, hogy a török háboru tartamára lakását Bécsbe tegye... A fejedelemség helyett e váratlanul jött rendelet mindenkit meglepett. Apaffi nem engedelmeskedett. Gr. Rabutin fellépett, Apaffira kényszerítő katonaságot indított. Herczeg Lichtenstein Fülöp, Rabutin képében a guberniumnál megjelent, kijelenté, hogy rendelete van a fejedelmet szépen vagy rutul Bécsbe kísértetni.

E fellépés a helyzetet teljesen leleplezé. A gubernium az erő előtt meghajolt, rávette az ifju fejedelmet, hogy menjen fel, s tisztesség okáért fogadja el az ajánlt német tisztet s lovas fedezetet... Augustus 20-án Radnótról felindíták. Nejétől Bethlenben 23-án elvált, sept. 13-án Bécsbe érkezett, s többet le sem jöve... Ezzel az erdélyi fejedelemség folytatásának reménye oszlani kezdett. ¹⁾

¹⁾ Bethlen Mikl, II. 156–63. Cserei M. Hist. 249. Chronic. Fuchsio II. 265.

B) II. Apaffi M. nagykorúsága után, lemondásáig.

(1696. oct. 13. – 1701.)

IV.

A kor hősei. Az új kormánystruktúra életbe lép. A gubernium, királyi tábla, udvari cancellária szervezete.

A mint a török harci szerencséje hanyatlott, s Tököly fejedelemre jutása mind bizonytalanabbá lett: Erdély fejedelmi kori szervezete azon arányban szorított mind szűkebb és szűkebb térre.

II. Apaffi Mihály, nehogy nagykorúsága az erdélyieket zavarja, Bécsbe internáltván, az ideiglenesnek tekinthető szervezés végleges szint kezdett öltetni, még pedig azon az alapon, hogy többé ne legyen kilátás arra, hogy Erdély fejedelmek által kormányoztassék.

A reformok keresztül vitelére új eszközök, új emberek kellettek, újak hozattak szintérré.

Eddig még a Caraffa által felállított elv, hogy Erdélyt; nehogy mint szélbeli tartomány a törökhöz szítson, kegyelmesebben kell kormányozni, – hatályban volt: a leop. diploma érvényben tartatott; az ország jövedelmeit a gubernium külön, a fejedelmet ismét külön, de maga kezelte; még 1693-ban a kormány kérve kért Erdélytől kölcsön 100,000 forintot, s miután az ország 40,000 forintot, s egy társaság a hiányzó 60,000 forintot kicsinálták: törlesztésére fiscalis jószágokat, aknákat, harminczadokat, dézmákat, s az arany-ezüst váltást bocsátá át.¹⁾

Egyelőre, mintha csak a fejedelemség folytatott volna, a gubernátor maga fejétől országgyűléseket hívott össze, az ország autonómiával bírt, az udvari cancellár csak mint agentúra működött.

¹⁾ Bethlen Mikl. II. 142.

Austria első minisztere gr. Kynsky mérsékelt politikája, ¹⁾ az udvart Erdélyben képviselő gr. Veteráni tapintatossága, a mellette titoknokoskodó Kleinburg és Absolon embersége, a függetlenség elvesztése fájó érzetét feledtetni tudák.

Azonban gr. Kynsky s Veteráni halála egyszerre mindent megváltoztatott. Az eddigi lavirozásnak, simogató politikának vége lőn, gr. Kynsky helyébe gr. Harrach lépett. Alatta a magyarországi és erdélyi ügyek vezetését Kolonics kardinal teljesen megragadta. Magyarország főbjeit Bécsbe hívák értekezletre, s elejökbe tevék, hogy új törvénykezési szervezetet, s új adórendszert akarnak behozni: mi elől csak úgy menekülhettek, hogy bizonyos adómennyiséget vállaltak, s kötelezék magokat, hogy Magyarországot 8000 portának számítva, a megyék magok behajtják.

Erdélyben Veteráni helyébe főhadiparancsnoknak a Franciaországot kedve ellen odahagyott Rabutin János Lajos busszi gróf lépett, – egy férfi, kit bár udvariasnak, megvesztegethetlennek festenek, de fel van jegyezve, hogy haragjában tekintélyt, kegyeletet nem ismert; ki magát a főkormányzót és consiliariusokat is fővétellel fenyegette, s oly félelmissé tette magát, hogy csakhamar nem Rabutin, hanem „Rabbá tőn” nevet kapott. ²⁾ Mivel a francia nyelven kívül mást nem beszélt, s Herbeville, ki mellette állt, a hazai nyelveket szintén nem értette, Veteráni titoknokai háttérbe szorultak: Rabutin mellé a később báróvá lett Acton Károly Lajos adatott, ki a francziául s még németül is keveset tudó Erdélynek igen képes tolmácsolója volt.

Ehez járult az is, hogy a nemzetek és vallások egymás között folyvást versengettek, – a hivatalok élén álló hazafiak magok s családok emelése érdekében az ország autonómiájával nem sokat gondoltak, – Kálnoki Sámuel, alcancellár magát Kolonicsnak alája rendelte, s mit fenről rendeltek, lent a legtöbb auctoritással bíró Apor István nagyravágyása, a szemet hunyó gubernátor nevében mindent keresztül vitt. ³⁾ Megnyitattott az ut, hogy az udv. cancellária a guberniumon feljül kerüljön.

¹⁾ Cserei M. Hist. 227. ²⁾ Rabutin jelleme Bethlen Mikl. II. 164. 172, 341, 361. Cserei M. 258. ³⁾ Bethlen Mikl. II. 149–151.

Még egy más körülményt is meg kell említenünk, mi a reformoknak társadalmi alapon készítette útját, s mi az erdélyi családok közti egyetértést csakhamar felbontotta, – a czimpek behozatalát. Ez ideig az erdélyi legfőbb családok büszkék voltak az egyszerű magyar nemességre, legfeljebb a tekintetes s a tisztségök után éltökig járó nagyságos czimmal érték be: a kormány, hogy saját emberei becsvágyát kielégítse, a katolikus urakat, mint Mikes Mihályt, Apor Istvánt, Száva Mihályt bárókká tette. A kezdet, mely egyelőre viszhangra nem talált, csakhamar kinőtte magát. A már kinevezettek előjog követelése, s az, hogy Austriában s Magyarországon már minden előkelő ember báró vagy gróf vala, s a czimtelen erdélyieket számba sem vették, – végre azon kényszerűség, hogy a kik czim felvételére hajlandóságot nem mutattak, mint törökpártiak üldöztettek: oda hangolta a főbket, hogy – Bethlen Miklós fenn említett országos követsége fenléte következtében – 1696. febr. 23-áról Bánfi György gubernátor, Bethlen Miklós cancellár és Apor István kincstárnok, – máj. 4-éről Mikes Mihály, jun. 19-éről Bethlen Sámuel, a következő év mart. 21-ről Bethlen Gergely, László és Elek grófokká nevezettek. ¹⁾ Mit aztán a többi családok is követtek, s az eddig előttünk ismeretlen gróf- és báróság Erdélybe is bejött, a családokat úgy felszaggatá, hogy van családunk, mely gróf, báró és nemes, róm. katolikus, reformatus és unitárius ágakra oszlik fel. S egyszersmind utat nyitott arra, mi inkább Magyarországon fejlett ki, hogy a nemzetiség és nemzeti nyelv a fensőbb körökben a XVIII. században háttérbe szorítottassék.

Ily előzmények után fogott a kormány az erdélyi kormányzat átalakításához.

A kiszemelt férfiak már állomásaikra voltak állítva, s részint megnyerve: következett azok közreműködésének biztosítása.

A főkormányzó s a más három sarkalatos hivatal férfiai már grófok: tehát a consiliariusok s más hivatali karok meg-

¹⁾ Bethlen Mikl. II. 153. 154. A diplomákat I. Kemény J. Dipl. IX. 411.–74. l.

nyerése vétetett czélba. Három hivatali testületre kellett gondolni: a guberniumra, királyi táblára és udv. cancellariára. Mind a három rendeztetett.

A fő kormány szék – melynek székhelyül 1693-ban Fejérvár, 1695-ben Kolozsvár rendeltetett volt – 1696. febr. 24-én rendeletet kapott, melynélfogva székhelye, a tanácsosok kivánságához képest, állandóul Fejérvárra tétetett; még pedig úgy, hogy a gubernátor, tábornok, cancellár és kincstárnok s a négy főtanácsos a várban lakják, a fejedelmi palota maradjon pusztán, benne csak a tanácsülések tartassanak; rendeltetett továbbá, hogy a fejedelmi kor udvari darabantjai mintájára a gubernium tekintélye fentartása, biztonsága és rendeletei végrehajtása tekintetéből 60 lovas és 60 gyalogból álló őrség állittassék.¹⁾

Rómában mikor a Tarquinok megbuktak, Brutus, hogy a visszajöhetést előttök bezárja, a király vagyonát a nép közt osztá ki. A fejérvári várhoz tartozott fejedelmi jövedelmi forrásokat, tizedeket a fennebbi rendelet a tanácsosoknak adá, hogy azt magok közt felosszák. E mellett számokra a következő fizetés rendeltetett: a gubernátornak 9000 magyar frt, mi azonban pár év mulva 11,000 frtra emeltetett; a cancellárnak 6000, a főtabornoknak 3000, a főkincstárnoknak 2000, mi viszont 2400 frtra emeltetett, az országos elnöknek 1600 frt, a consiliariusnak fejenként 1000 frt, két secretariusnak fejenként 500 frt, egy laistromzónak és egy taxatornak 466 frt 40 dr., négy irnoknak fejenként 44 frt 20 dr.²⁾

A királyi tábla, mi a fejedelmi korban is megvala, következő fizetéseket kapott: a két ítélőmester fejenként 416 frt 40 dr., a 12 táblai ülnök fejenként 250 frtot, mi pár év mulva 300 frtra lőn emelve, a fiscalis director kevés tizeddel pótolva, 334 frtot, a fiscalis ügyvéd szintén dézmával pótol 166 frtot, a négy levélkereső káptalan fejenként 83 frt 20 dr.³⁾

Az így díjazott hivatalnokokat, hogy mily rangfokozat illette, arra nézve is meg van adatunk. A mint a grófok ki-nevezettek, a czim és praecedentia felett azonnal vita támadott, mit az udvar (1696) máj. 20-áról úgy egyenlített ki,

¹⁾ J. Kemény, Suppl. Dipl. XI. 251. ²⁾ J. Kemény, Suppl. Dipl. XI. 265. V. ö. Cserei 262. ³⁾ J. Kemény ugyanott 263. l.

hogy meghagyta, miszerint a grófokat és bárókat, ha annak megfelelő méltóságot nem viselnek, a „nagyságos” czim nem illeti, hanem, mint az örökös tartományokban, az ők czimök gróf ur, báró ur; ugyan e napról egy más rendeletben a gubernium tagjai közt kiütött viszály következtében azt rendelé, hogy első helyen áll a gubernátor, utána a cancellár, ezután a tábornok, s így a kincstárnok és országos elnök; a consiliariusoknak a grófi czim elsőséget nem ad, hanem a hivatalkor határoz; ezek után jönnek a főispánok, s itt következnek a grófok és bárók, a táblai ülnökök, szintén kor szerint, kiket az ítélőmesterek követnek. ¹⁾

Az udvari cancellária szervezése, mint egészen új intézvény, bővebb figyelmünket igényli. Mint fennebb látók, az erdélyi kormányzék úgy szerveztetett, hogy a fejdelem Bécsben, tanácsosai az országban lakjanak. Bécsben egyelőre, miként Konstantinápolyban, csak követséget akartak tartani; ily küldetéssel ment fel Kálnoki, ő reá volt bízva az udvar és ország közti levelezés. Már 1693-ban azt követelte volt a kormány, hogy Bethlen Miklós, mint cancellár költözzék fel Bécsbe, minek azonban, nehogy a kormányzás Bécsbe centralizáltassék, s a gubernium árnyékká váljék, határozottan ellenszegültek. Felállítván az Alvinczi resolutio következtében az alcancellárság, ily cancellárrá a rendek Alvinczi Pétert nézték volt ki, de mert a főcancellár is reformatus volt, az 1694-ki hongyülés a katolikus Kálnoki Sámuelt tevé meg, ²⁾ kinek jelleméről kortársai nem sokat tartottak, mint a ki a mellette álló Szentkeresztii András titoknokkal, Kolonics rendeletére, mindig készen állott. Kálnokit a rendek oly feltétellel választották vala meg, hogy őt az ítélőmesterek rendre váltogassák. Azonban a csendesen szervezkedő udv. cancellária, mely az egyszerű agenségből, csakhamar mint hivatali testület állt elő, s 1695. oct. 31-én egy fenn formulázott esküt letévén, ünnepelesen beigtattatott, s működését megkezdette, – következő fizetéssel: a cancellár kapott 3000 frtot, a két referendariusnak nevezett, consiliariusi rangban álló titoknok, fejenként 800 frtot, a registrator, a taxator 500 frtot, három irnok összesen 600 frtot, a janitor 75 frtot.

¹⁾ J. Kemény Suppl. Dipl. XI. 283–89. ²⁾ Ugyanott XI. 210.

Nem lesz édektelen feljegyeznünk tán azt is, kik képeztek az első cancelláriát. Vice cancellár Kálnoki Sámuel, ki később gróf lett, referendarius Henter Benedek szintén róm. katolikus és Szentkereszti András reformatus, registrator Pálfi Ferencz unitarius, taxator brassói Czakó György lutheranus; cancellisták Balkó György reformatus, Kozma Kelemen katolikus, Biró Mózes unitarius egyének. ¹⁾ Ennyiből állt az udvari cancellária a perczben, mikor beigaták. Hogy később elszaporodott, felesleges is mondanunk.

S ez által Erdélyben, hol a főkormányszéki és királyi táblai cancelláriáknak meg volt vetve külön alapja, egy harmadik cancellária is létre hozatott, mely, bár legfiatalabb, mint látni fogjuk, a más kettőt csakhamar háttérbe szorítá, – az adományozások, rendeletek innen kezdettek kelni, s főleg az 1755. 2. t. cz.-nél fogva főtörvényszékké nőtte ki magát. Azonban, hogy az udv. cancellária mindjárt kezdetben befolyást gyakorolt, mutatja koruk azon megjegyzése, miszerint azon időben hivatalra csak is a „Bécsbe aranyvizet vivő”, „adomvári” emberek juthattak.

Hogy a szervezés teljes legyen, a postaügy szintén reformáltatott, Erdély Paar gróf, az osztrák posták tulajdonosa által az osztrák postarendszerbe vonatott, s kegyelemkép ígértetett, hogy postamesterekké erdélyiek tétetnek. ²⁾

V.

A török Zentánál roppant csatát vesz. A karloviczi békekötéssel Erdélyről lemond. Tököly belebbzetetik.

Az így szervezett kormányzattal még mit sem akart a kormány kezdeni, mivel döntő csatára készült a török ellen. A haza fiai pedig, kik azt hitték, hogy már egyéb reform nem is következhetik, annyi adószavazó országgyűlés után, 1697. mart. 9-én Kolozsvártt egy gyűlést tartottak, mely az autonomia megmaradása felőli boldog hiedelmöket teljesen igazolja. Ugyan is nem kevesebbet határoztak, mint hogy a még nem compilált országgyűlési végzéseket a főkormányszék

¹⁾ V. ö. Cserei M. 250. ²⁾ Kemény J. Suppl, Dipl. XI. 251.

és kir. tábla szedesse össze, s azokból egy új törvénykönyvet alkotván, küldjék fel megerősítés végett; továbbá, azon indokolás mellett, hogy azokból a rendes adón felyül eső rovatalokat kívánják fedezni, megkéretni határozatott ő flge, hogy a mostan folyó haszonbér letelése után is a sóaknákat, harminczadokat, vámokat, arany- és kéneső-bányákat, fiscalis jószágokat, valamint a dézmákat, árendákat, a census catedralicussal együtt, a rendek kezeibe bocsátani méltóztassék, s azt az ország a maga választott emberei által kezeltesse; végre, azon kor jellemzésére megemlítjük, miszerint a káromkodókra azt a büntetést szabák, hogy, ha gyermek követi el, első vétkeért, bárkié legyen, a piacon veressék meg, másodikori vétkeért nyelvéből vágjanak ki, harmadik vétkeért pedig kövel verjék agyon, – a cselédek megbüntetését az urakra bizzák.¹⁾

Hogy e gyűlés feles katonai adót is rótt ki, elég arra megemlitenünk, hogy a török-osztrák háboru ez évben is ki látásba volt téve. Magyarországon e hir hallatára forradalmi mozgalmak keletkeztek. Hogy Erdélyben ilyesmik ne történjenek, a rossz akarat és elemi csapások gondoskodtak, mert a katona-szállást adó helységek egyre égtek, köztük Kolozsvár nagy része máj. 6-án templomaival, tornyaival a lángok martaléka lett.²⁾ Bár Erdélyben minden csendes, tul a Királyhágón a kedélyek ingerültsége lángot vetett, francia pénz segélyével Tököly részére tábor gyűlt össze; a nagyvezér jöve tele hallatára Tokaj, Kálló és Patak várát megrohanták: azonban Waudemont tábornagy jul. 6-án Onodot, később Tokajt visszakeritvén, a még szervezetlen forradalmat teljesen megsemmisítette.

E lépés, mely Tököly és az emigratio érdekében tétett, már teljesen késő, mert a török birodalom szerencsecsillaga leáldozóban volt. A hosszas háboru alatt a nemzet is kifáradt. Tököly mostoha fia R á k ó c z y Ferencz, a szabadság későbbi hőse, nem hogy igénybe vette volna a felkelők vivmányait, a helyett Bécsbe ment, német ruhát öltött, templomba járt. Sejtelve nem csalta meg, mert a török sereg ez évben

¹⁾ G. L. Erd. Diet. végz. II. 171–74. I. ²⁾ Verseken új m. muzeum 1856, 265. Cserei 262.

is bejött, de csak azért, hogy végső csapását megkapja, s az osztrák-magyar seregnek döntő csatára adjon alkalmat. Az ifju Eugen savoyai herczeg neveztetvén ki fővezérnek, a már belépett török seregnek elébe ment, a mint Zentánál a Tiszán átkelnének, a perczben, melyben a sultán a lovassággal egyik, a nagyvezér a gyalogsággal a másik parton áll,—Eugen őket sept. 11-én megrohantatá... rajtok teljes győzelmet aratott... 23,000 török, 100 ágyu jelelte a győzelmet... maga a fővezér is elesett; nagyvezéri pecsétje Boér Simonnak, a szintén jelen volt Rabutin tábornok hadbiztosa kezébe jutott, miért ez, (1700. mart. 13-án) fogarasi parancsnoknak neveztetett. ¹⁾

Egyetlen csata, s mekkora győzelem... A szultán erre a reményt vesztett Tökölytől kísértetve, vissza huzódott. Sept. 15-én átkelt a Dunán, Drinápolyba ment, s következtek reá nézt a vesztés csapásai. Melyekből elég annyit megemlítnünk, hogy leghatalmasabb szövetségesét, a francia királyt, ki Austriát hátra folyvást sakkban tartotta, azonnal elvesztette; XIV. Lajos Leopolddal oct. 30-án békét kötött, mi a törökre nézt a háboru folytatását teljesen lehetlenné tette. Az osztrák sereg Eugenius herczeg alatt Bosniába nyomultak... Rabutin is nov. 6-án Uj-Palánkának urává lön... s beállt a tél, mely után Tököly és a menekültek több reménnyel kecsegtető tavaszt nem láttak. ²⁾

A zentai győzelem horderejét az udvar egyelőre nem becsülte annyira, mint a mennyire jogositva lett volna. Azon hiedelemben, hogy a török a kard becsületét visszavivni ismét megjelenik, mindjárt 1698 tavaszán roppant készületeket tett. April 3-ról leirat kél, mely a rendkívüli szükségek fedezésére Erdélytől egy millió frtot, vagy e helyett 4000 ökröt kért Budára hajtani. ³⁾ Apr. 4-én más leirat jött, mely a főkörmányszéknek meghagyja, hogy alapítson levéltárt, minek következtében a főkörmányszék titoknokok-, registratorok- s irnokokkal szaporodott. ⁴⁾ A kivetett egy millió adó behajtására apr. 8-án Fejérvártt gyűlés lön, hol kapunként 140 ftot,

¹⁾ Cserei M. Hist. 262. ²⁾ Tököly bujdosását 1697. oct. 8-tól I. Kormáromi János Naplóját, kiadta Nagy Iván, Pest 1861. ³⁾ J, Kemény, Suppl. Dipl. XI. 313. ⁴⁾ Ugyanott XI. 329.

pótlására a jun. 7-én ugyancsak ott tartott gyűlésen kapunként 70 mfrtot, s 90,000 köböl búzát szavaztak, s még az adómentes székelységre is 25,000 frtot rovának. ¹⁾

Azonban minden nagy hadi készület felesleges, mert a zentai győzelem megtermette gyümölcsét. A török harczvágát elvesztette; Anglia és Holland közbenjárására a török, húsz évi csatázás után, az uti possidetis alapján hajlandóvá tétetett a békére. October 6-dikán Öttingen és Schlick grófok Bécsből, mint béke felhatalmazottak, a kijelelt helyen megjelenni, Karloviczra indultak. ²⁾ A congressus összeült, képviselve volt minden nagy hatalmasság, Lengyelország, Oroszország, Velence, Holland és Anglia ez utóbbi Paget Vilmos, által a tanácskozások oct. 25-én megkezdődtek... hosszas osztozkodás után, végre 1699. jan. 26-án aláíratott a ránk nézve oly nevezetes karloviczi béke, melyben 25 évi fegyverszünet köttetvén, a husz pontu szerződés legelső pontjában a török Erdélyről I. Leopold részére lemondott; 10-dik pontjába az ígertett, hogy Tököly és a mellette levő erdélyi vagy magyarhoni menekültek nem adatnak ki ugyan, de messze, be fognak belebbzetni. ³⁾

A szerződés még alá se volt írva, már tudtára adatott, dec. 12-én a fejevári gyűlésnek, hogy a török Erdélyt feladta... A honfiakat Erdélyben és Magyarországon csak az bántá, hogy a magyar hazát érdeklő ily nevezetes békeszerződés magyarok jelenléte nélkül kötett.

VI.

Az oláhok unitussá tétele s mozgalmi. A közzjövdelmek rendezése. II. Apaffi lemondása.

A kárlóviczi béke megkötése Tökölyt teljesen leléptető, s a török Erdélyről lemondása az udvar reformjainak Erdélyben, szabad utat nyitott.

A kormányzat szervezve levén, két új tér készítettett a jövő politika elé: az oláhok vallási reformja, s a status jövdelmek kezelésének átvétele és rendezése.

¹⁾ Gál L. Erd. Diet. végz. II. 176–176. ²⁾ L. Memoires sur la vie de comt. Marsigli. ³⁾ Az okmány tud. gyűjt. 1836. VIII. f. 74–78. l.

Az oláhok folyvást a görög vallást tartották. Bár a reformatio korában s később Báthori Zsigmond, ¹⁾ Báthori Gábor, ²⁾ Bethlen Gábor és I. Rákóczi György alatt lépések tétettek vala, hogy valamely bevett valláshoz csatolják őket, s ez által polgári jogokba részesíttessenek; bár I. Apaffi. 1677-ben az egyesülésre hajlandók superintendensének Csügedet és Váradját adományozta: ³⁾ mindazáltal a muszka czár, mint a görög vallás protectora iránti hajlamukat, s a görög keleti vallás iránti buzgalmukat csökkenteni nem lehetett. Most e kérdés újra felmerült, még pedig hatalmasabb eszközök alkalmazásával, mint eddig. Az udvar e szándékát 1697-ben adá tanácsosainak tudtára, s bár a főbbek ellenzék, az oláhok katolikussá létele a kormánytanács ellenzése mellett is czélba vétetett. ⁴⁾ Megkezdett az oláhok vallásbeli uniojának keresztül vitele.

Az unio kivitelének főérdemét Kolonics card.- és primásnak kell tulajdonítanunk, ki Hevenesi Gábor jezsuitát s Baranyai Pál, fejevári papot és esperest bizta meg végrehajtásával, kik Theophil gyulafejevári püspököt 1696-ban csakugyan meg is nyerték; ez 1697 februárjában Fejevárra zsinatot hívott össze, mart. 12-én tizenkét esperessel az uniót, melyet nem hogy a nép, de magok sem méjjen tanulmányoztak, elfogadtatá, s mart. 21-én egy okmányt irtak alá, melyben tudaták, hogy a róm. kath. keblébe kívánnak térni, s előre is fogadják:

„hogy a pápát főnöküknek fogják ismerni;

„hogy a menny- és poklon kívül hinni fogják a purgatoriumot;

„hogy az ostyát beveszik, végre

„hogy a szentlelket az atyától és fiutól lenni vallandják.

Ezzel szemben ez okmányban Theophil püspök az udvartól hármat kért:

„hogy papjaik a róm. katolikus s más bevett vallások papjaival egyenlő joggal birjanak;

„hogy minden papnak paplak adassék; végre

¹⁾ Kemény J. Dipl. 1595-hez. ²⁾ Ugyanaz 1609-hez. Suppl. Diplom. X. 51. ³⁾ J. Kemény Diplom. XI. 269. ⁴⁾ Bethlen Mikl. Elem. II. 202.

„hogy a papok egyedül a püspöktől függjenek, a papi dolgokban a világiak, mint eddig, be ne folyjanak.”¹⁾

Részletesen hoztuk fel az okmányt, mert míg az unio feltételeit mutatja, feltünteti egyszersmind azt, miben kezdett különbözni a mai két görög vallás egymástól.

Látszólag sokat, de a valóságban nem nagy különbség fejlett ki. Mert az ostyát nem fogadták el; minden unio mellett is az unitus papok a házasságot megtartották, a nemzet a görög naptárt, a görög ünnepeket megtartotta és együtt üli. Az elvett javadalmak következtében, legfelebb azon gyűléstök csillapodott, miszerint addig, ha oltáruknál r. kath. pap talált celebrálni, azt alapjából kihányták.

A fennebbi okmányra az udvar 1698. apr. 14-ről leiratot bocsátott, melyben azon biztosítás fejeztetett ki, hogy a mely görög vallású pap a pápát ismerendi fejének, azon joggal fog birni, mint egy katolikus pap. A mellett Kolonics kárdinál magát jun. 2-káról az unitusok protectorának nyilvánítá.

Erre felszólítás intéztetett a papokhoz, hogy fejenként nyilatkozzanak. Azonban Theophilus püspök pár hó mulva meghalt. A papok ingadozni kezdettek, s oda ütött ki a dolog, hogy szakadás állott be: Erdély déli részén levő papok nagy része ősvallásánál maradt; sőt mint a hátszegiek, oda nyilatkoztak: inkább a reformatusokhoz kívánnak kebeleztetni. Hevenesiek, hogy az eddigi vivmányt biztosítsák, a fejevári kolegyomból a bábolnai oláh pap fiát püspöknek szemelték ki. Az így felléptetett Athanasius püspök folytatta a félbeszakadt művet, jul. 7-én nyomtatott körlevelet bocsátott ki, melyben az uniót elismerte; oct. 7-én az uniót formulázták,²⁾ s diplomát kértek – mindazáltal, többé az egész oláhság egyesüléséről szó sem lehetett.

Két görög vallás lőn tehát: unitus és disunitus. Az oláhság a vallás dolgában teljesen kétfelé szakadt, fele uniálódott, fele pedig megmaradt ősi vallásán: még pedig, a Fejevártól délre eső rész inkább a disunitus, a Fejevártól északra eső rész inkább az unitus vallásra tért, s így áll mai napig is,

¹⁾ Illia, Ortus et Progressus. 6. 1. ²⁾ Okl. Fasching, Nova Dacia I. 23.

midőn a fejszám az unitusok részére csak is néhány ezerrel mutat többletet.

A mint az unitus vallás előállt, égető kérdések merültek fel: az enyém és tiéd feletti vita és villongás. Eddig az egy vallásnak egy papja, egy temploma, egy papi lakja volt; most már ha a falu egészen át nem állt, mindemből kettő kellett. Hogy a kormány az unitusok részére mindent elkövetett, igen természetes.

A surlódások tehát mindjárt 1698-ban megkezdődtek. A protegáltak az óhitűeket birtokukból kihányták, templomaikat, harangjaikat, canonica portioikat erőszakkal elfoglalák; mint-hogy több helyt a nagyobb szám az óhitűeknél volt, véres összekocczanások merültek fel; s mint látni fogjuk, egész vidékek nyilt lázadásra keltek.

A mozgalom főfészke egyelőre Hátszegvidék, legalább 1699-ben a hátszegi papok Puj Mihály kezén át, az oláhoni vajdával levelezésbe bocsátkoztak, hogy őket ősi vallásukban pártfogolja.

Az ország rendei, kiknek nagyobb része még azon időben inkább protestans, a római katolikus vallás sebes gyarapodását akadályozandók, arra törekedtek, hogy az oláhok ne csak a katolikus, hanem bármelyik vallással egyesülhessenek; a kormány, hogy szabad vallásgyakorlatot látszassék engedni, rendeletet bocsátott ki, melyben kimondja, hogy a négy vallás közül ahoz állhatnak, a melyikhez tetszik; de azért minden el lőn követve, hogy a róm. katolikus vallásnak előnyt adjanak. Hevenesiék is közbe léptek, Athanasius püspök és espereseinél kivitték, hogy 1699. sept. 30-án új nyilatkozatot irtak alá, melyben kinyilatkoztaták, hogy a róm. katolikus valláson kívül máshoz állani nincsen szándékuk. ¹⁾

E nyilatkozvánnyal a püspök Bécsbe ment, ott szent Anna templomában püspökké szentelék; uniált püspöknek neveztetett; melléje Szunyogh jezsuita adatott: mikor 1700-ban Fejérvárra hazaérkezett, Apor István nagy pompával fogadta, s ünnepélyek közt az egész érdélyi oláhság püspökévé igtatá. ²⁾

Erre 1701. mart. 19-ről megérkezett a diploma, mely

¹⁾ Illia, Ortus et progressus. 10. ²⁾ Bethlen Mik. II. 202.

többek közt jogot adott, hogy Fejérvártt, Fogarason és Hát-szezen iskolát állithassanak; ¹⁾ valamint ugyan e napról, Athanasius püspök is megkapta kinevező okmányát. ²⁾

E szerint a disunitusok teljesen püspök nélkül maradtak, egyházukban ez időtől sokáig hiányzott a központ.

Az unitus papok minden közteher alól felmentettek, ellenben a disunitusok adókötelesek maradtak. E mellett lépések tétettek, hogy a disunitus papok templom és hívők nélkül maradjanak.

Ezen eljárás az oláhok közt roppant ingerültséget idézett elő. Mozogni kezdettek, mi azzal kezdődött, hogy Nagyszegi Gábor, ki ugy látszik katonaviselt ember, s az előtt róm. katolikus volt, ³⁾ augusztus havában a főkormányzékhez folyamodványt adott be, mi azonban egyszerűen visszaadott. Erre Nagyszegi felhívást bocsátott közre, melyben az oláhokat egy rohamkérvény támogatására szólítá fel; s hire indult, hogy Fejérvártt, hol a hongyülés éppen együtt ült, meg akarnák rohanni. Azonban gr. Rabutin octoberben 4000 katonát huzott össze; a népet szétszórta; Nagyszegit több társával elfogató, Szebenbe zárató; s 1702. decemberében megjött a rendelet, hogy ítéljék el: Rabutin 1703-ban a fejérvári mart. 10-ki hongyülésre által is küldé, – de kiütvén a Rákóczi forradalom, szabadon bocsátatott, s újra a cs. sergek közé ment.

Az oláhok uniójának ügye tehát mintegy félbeszakadt. De nem szakadt meg az oláhok azon ohajtása, hogy vagy ismét egyesüljenek, vagy ha nem lehet, azok, kik a r. kath. vallással nem egyesültek, külön maradhassanak, s püspököt kapjanak, mit félszázad mulva, mint látni fogjuk, el is fog-nak érni.

A másik tér, mit az udvar cultiválni kezdett, a pénz-ügy szervezése, még pedig azon vezérelven, hogy minél több jövedelmet huzzasson, kezelését minél jobban centralizálhassa.

A közjövédelmek kezelésének átvétele az adón kezdődött. Az adónak kapuszám szerinti kivetése a kormány kö-

¹⁾ J. Kemény Dipl. XI. 225. ²⁾ Ugyanott XI. 241. ³⁾ Tört. eml. a m. n. élet. II. 39.

zegeknek nem adott szabad kezét, mert az adómennyiséget a hongyülés a magyar és szász nemzet, illetőleg a kapuszámok között osztotta ki, – ezen fent igen világos, alant igen homályos adó kulcs szigorú bírálat alá vettetett. Egy kapu alatt rendszeren 10 gazda értetvén, ezek mintegy solidaritásba jöttek: czélul tüzetett tehát, hogy a nemzetek és kapuk mellőzésével, az adó egyenesen az egyes adózókra fejenként tétessék. Ennek keresztülvitelére új adókulcs kellett, annyival is inkább,; mert a szász nemzet a kapuszám szerinti kivetésben folyvást terhelhetését érzé, s a régi kivetési alapot meglehetősen zavarba hozta volt. A marosvásárhelyi 1698-ki gyűlés e bajon segítettő, újba rendelé számláltatni a kapukat; egyszersmind gr. Bethlen Miklós megbízott, hogy az adó-reform kérdésében projectumot dolgozzék. Az 1699. jan. 20-ki segesvári hongyülésre megérkezett Szentkereszti András az udvari cancelláriától, s az eddigi 700,000 mfrt helyett 900,000 mfrtot s e mellett I. József király lakadalmára 7000, a száraz dajka részére 3000, aranyat kívánt szavaztatni. ¹⁾ Szentkereszti közbejötté az adóügyet előtérbe nyomta, gr. Bethlen M. terve előterjesztetett, elfogadtatott, s így a fejedelmi kor adókulcsát, a kapuszám szerinti adózást – eltörölték.

Csekélynek látszó lépés, de elég volt, hogy megnyissa az utat arra, hogy az adó az országgyűlések kirovása és ellenőrzése nélkül is befolyhasson.

Míg ezek lent folynak, Bécsben egy harmadik nagy jelenet következett. A mint a karloviczi béke alá lőn írva, s Erdélyről a török lemondott: a II. Apaffi Mihály fejedelemségének függőben tartása felett is elgördült a koczka. Apaffi mióta 1696-ban felvívék, Bécsben élt, minden politikai szerep nélkül. Most minden áron oda kívántak nála munkálni, hogy mondjon le. Hogy reá vehessék, birodalmi hercegi czimmal ruházák fel, s 10,000 frt nyugdíjt biztosítottak; a fejedelmi jószágokat tőle elvevék, s még magán vagyonát is szabályozák. Eddig birta volt Husztot, Fogarast, – Tököly notáztatása s

¹⁾ Bethlen Mik. II. 155. 178–79.

ennek leánytestvérétöli zálogosítás czimén birta a hunyadi, ilyei, küköllővári, szilágycsehi uradalmakat; s midőn a reeducationnak vége lön, Almakerék és Ebesfalva ősi javai mellett, a Tököly-féle javakból csak a hunyadi uradalom, a fejedelmiekből csak Ernye és Monora hagyott a kezén. Husztért kétszázezer frtot kapott. ¹⁾

Ha II. Apaffi lemond, mit különben is csak ön személyére nézve tehetett volna, akkor itt végződnek sajátlag az erdélyi nemzeti fejdelemség. De még 1699 sept. 2-n magánjáváiból egy donatiót „Nos Princeps” kezdéssel tesz. Hogy mikor és hogyan mondott le végtére is, nem birjuk megmondani; csak is egy szablya és buzogány a bécsi cs. kincstárban jeléli s mondja feliratában, hogy azokat II. Apaffi Mihály, mint fejdelemsége töröktől kapott jelvényeit, 1701-ben ő flge lábaihoz tette. De minthogy csak is személyére mondhatott le, s az ország fejdelem-választási joga törvényhozásilag megsemmisítve nem volt, Erdély ebbeli joga csak is a pragmatica sanctionnal, illetőleg annak 1744-be történt becikkelyezésével szűnnek meg...

A karloviczi békére, közvetlen e három mozzanat következett. A töröknek Erdélyről lemondása az oláhok felléptetésének, – a közjövedelmek osztrák módoni kezelésének, – Apaffi lemondása által a fejdelemkori alkotmány szűkebb tere szorításának – mindjárt első perczben meghozta kezdetét.

Három irány, mely mint látni fogjuk, a reformoknak oly tágas kaput nyit, mit tetszés szerint bezárni többé nem lehet.

¹⁾ Okl. J. Kemény Suppl. Dipl. XI. 401. Tört. eml. a m. nép életéből II. 126. 127. l.

C) II. Apaffi Mihály lemondása után.

(1699 jan. 26–1703. mart.3.)

VII.

A pótdiploma. A jezsuiták behozatnak. A cameratica commissio bejő. A kamarai jövedelmek szervezgetése. A Rákóczi forradalom kitör. Tököly Kis-Ázsiába belebbeztekik.

Mikor mondott le sajátlag II. Apaffi M. a fejdelemségről, nem tudjuk kimutatni. De bármikor is mondott le, szerepe a karloviczi, 1699. jan. 26-án kötött békénél végződött. Az erdélyi ügyekben e nap óta fúnak más szelek.

Az I. Leopoldtól tervbe vett központositás, s a nagyobb adózás behozatalának munkáját, a mit Magyarországon, ha nem is teljes, de meglehetősen sikerrel próbáltattak, Erdélyben is czélba vették. Ez időtől mind egyre következnek a mind mélyebben vágó rendeletek.

A r. katholika vallás, melynek eddig csak egyenjogositása volt a jelszó, előtérbe kezd nyomatni. Mit a leopoldi diploma nyitva hagyott, a r. katolikusok igényeinek kielégítését, egy 1699 sept. 5-ről kelt ünnepélyes pót-diploma teljesen formulázta. Ezen okmánynak, mely kisebb diplomának is nevezttik –

első pontja meghagyja, hogy a papoknak adni szokott quártát, illetőleg a tized negyedét, ezentul a katolikusok saját papjaiknak adják;

a második pont meghatározza, hogy a leop. diplomában sarkalatosoknak nevezett, s így választás és felsőbb megerősítés alá tartozó hivatalokra teendő candidatioknál, a katolikusok mindig képviselve legyenek;

a harmadik pont meghagyja, hogy a városokon a tanácsba s más nagyobb hivatalokba a katolikusok a többi vallásokkal egyenlő számmal alkalmaztassanak;

a negyedik pont eltöröl minden oly írott vagy szokásos, országos vagy községi törvényt, mely a katolikusok jogegyenlőségét kizárná;

az ötödik azt rendelte, hogy az országos három pecsét közül egyet őrzés végett a r. katolikusoknak adjanak át, s az archivumok őrzésére közülök is alkalmazzanak.

Hogy a r. katolikus vallás vivmánya teljes legyen, következett a jezsuiták behozatala. Eddig is voltak benn jezsuiták, de csak világi papi s polgári áruhában: 1699 nov. 12-én Szebenbe és Kolozsvárra ünnepélyesen bevonultak; Kolozsvárra kettő jött, egyik az academia rendezéséhez, a más prédikáláshoz fogott.

S megjött végre az év végén, mitől Erdély annyit tartott, az államjövodelmek rendezésére, a Magyarországról már kellemetlenül hangzó – *cameratica commissio*.

Mint érintők, eddig az államjövodelmeket a főkormányzó kezelte, még pedig meglehetősen patriarchális alakban. A harminczadokat gr. Bánfi György gubernátor s kincstárnok gr. Apor István árendában birták; a sóaknak inspectora b. Száva Mihály volt; s mint feljegyezve találjuk, hárman minden közjövodelmet elnyeltek. Az udvar, hogy véget vessen, egy bizottmányt küldött Erdélybe, melynek élére b. Thavonát Lajos jött Kassáról; jöttek, mint mondák, hogy a kamarai jövodelmeket rendezzék, s rendezvén, kezelését itt hagyják az erdélyieknek. ¹⁾ B. Thavonát mellett állott még Eckler György, kiktől a szakismeretet s munkásságot elvitatni nem lehet, de a magyar institutioknak éppen nem voltak barátai. A fejevári várba, illetőleg a fejedelmi palotába szálltak. Munkához kezdettek, s a honfiak csak arra ébredtek, hogy Thavonát egy év alatt Bánfit és Aport a harminczadok haszonbérletéből, a honfiakat a fiscalis tisztségekből kiforgatta; s gr. Apor Istvánnak a kincstárnokságnak csak czimét hagyák meg. ²⁾

Az udvar következetesen haladott, a háttérbe szorított hazafiak keblét néma békétlenség szállta meg. Ha összehítták a már csak is adószavazásra használt országgyűlést, összejöttek, a dolgok új rendével sehogy se birtak kibékülni. Mely

¹⁾ Bethlen Mik. II. 181. ²⁾ Bethlen Mik. II. 181–87.

évben a porosz hercegség királysággá lett, 1700. jan. 1-én már a székelyekre 75,000 mfrtot róttak. ²⁾ Az udvar május 15-ről az Alvinczre telepített bolgároknak kiváltság levelet adott. ³⁾ Minden nép és nemzet nyert, csak a magyar csillaga lett mind homályosabb. Minek következtében czegei Wass Györgyöt a szeptemberben Fejérvártt tartott hongyülésről Bécsbe inditák, hogy az ország sérelmeit elpanaszolja, ezek közt volt az is, hogy a magyarhoni részeket el akarák Erdélytől szakasztani. ⁴⁾

Itt álltak az erdélyi ügyek mart. 1-én, mely napon a konstantinápolyi francia követ által izgatott Rákóczi Ferencz a francia királyhoz azon levelét írta, melyet meghittje Longeval, a lüttichi születésű cs. főhadnagy Bécsben felmutatott, s melyre a kapott válasz is felfedeztetvén, Rákóczi 1701. apr. 16-án, b. Rosenpachtól vezetett 300 katona által elfogott, s a máj. 29-én elfogott két b. Vay-, Szirmai- és Okolicsányival Bécsujhelyre, – hol nagyapja Zrinyi Péter fejét veszté – fogságra vettetett.

Itt csak közbevetőleg említjük meg, hogy Rákóczi nov. 7-én megszökött, s nov. 24-éről repült a patens, mely annak, ki Rákóczit élve 10,000, ki halva adja kézhez, 6000 forint lőn ígérve.

Azért az udvar Erdélyben a kincstári szervezésekkel következetes szigorral haladt, mi a különben is zaklatott kedélyekre nem kissé hatott. Már is nyomasztók voltak a napok, s még súlyosabbak jövetelétől tartottak. I. Apaffi adományából az ország főbbjei jószága a tized alól fel volt mentve, a főkormányzék és a k. tábla ülnökei jószága egy se fizetett; az ország valamire való embere egy-egy kövér szász vagy megyei tizeddel volt éltéig vagy családjára megajándékozva, – attól lehetett tartani, hogy egy szép reggel ezt is elvesztik. A nemz. fejdelmek alatt egy kapura rendszeren 1 frt volt a legmagasb adó, ez időben 40–50 frt jutott. A nemz. fejdelmek alatt minden olcsó, s most egyszerre minden megdrágodott, még pedig mily arányban, Cserei Mihály egy jegyzékét ide igtatjuk:

²⁾ Erd. Diet. végz. II. 183. ³⁾ Okl. Tud. gyűjt, 1837. VIII. 39. ⁴⁾ Gál L. Erd. Diet. végz. II. 185.

Jó paripa	a fejedelmek	alatt	25 mfrt.	1698-ban	100 mfrt.
Pár jó ökör	„	„	12 „	„	90 „
Egy bornyas tehén	„	„	3 „	„	25 „
Egy bornyu	„	„	1 „	„	6 „
40 vedres hordóbor	„	„	10 „	„	60 „
1 mázsa vas	„	„	5 „	„	10 „
Férfi csizma	„	„	1½ „	„	3 „
Asszony csizma	„	„	1 „	„	2 „
1 köből buza	„	„	½ „	„	6 „
1 tyuk	„	„	3 dr.	„	15 dr.
1 lud	„	„	5 „	„	48 „
1 font hus	„	„	1 „	„	6 „

Oly olcsóság volt, veté után Cserei, hogy a kinek egy polturája volt, belőle egy pénzzel vett egy font hust, másikkal egy pint bort, a harmadikkal kenyeret, s megvendégelte magát. – Ez időket nép és ur egyaránt nem bírta feledni.

Mi volt Erdélyben az államjövedelem a nemzeti fejedelmek alatt, kimutatását nem ismerjük. Mi a kamarai uradalmakat illeti, azokra nézt egy 1692. jun. 22-én kelt összeírás fekszik előttünk, ¹⁾ mely a fejérvári, dévai, kővári, görgényi, szamosujvári uradalmak jövedelmeit mutatja. Ez az öt uradalom allodiuma és tizede adott buzát 21,804, rozstot 654, árpát 468, kölest 888, zabot 2720 kalangyát s 6325 veder bort; míg a tizedekből bejött buza 6713, köles 893, zab 5296 kalangya s 18,630 veder bor.

Miután a fejedelmek, s különösen az I. Apaffi kori levéltár mondhatni elmállott, eltűnt, jobb adatok hiányában ide igtatjuk, ugyancsak Cserei Mihály egy kézirati jegyzetét, melyet, mint kincstári titoknok 1698-ból fenhagyott. Szerinte a kincstári jövedelem, az említett évben a következőkből állt:

A harminczadok jövedelme 80,000 mfrt, az aranybányák hasznobére 102,000 mfrt, a fiscalis gabona tized 25,000 vékányi, a bor tized 2300 vedernyi, hasznobérpénz 5000 mfrt, a census kathedraticus 5000 mfrt, a görög kereskedő compania hasznobére 1000 mfrt, a fiscalis jószágokból gabona 10,000 vékányi, ugyanonnan bor 3000 vedernyi, vas 400 mázsa, só-

¹⁾ Az erd. muzeum kéziratai közül.

aknákból (20,000 mázsát véve, mázsáját 34 pénzen számítva) 68,000 mfrt.

Az egész kincstári jövedelem tehát alig 100,000 frt mai pénzben. Ily kevéssé terhelt országot kapott a szervezni bejött cameratica comissio.

Ki ezen comissiot behozta, b. Thavonát, nem soká itt hagyá Erdélyt; helyébe a bizottmány igazgatójául 1700. nov. 10-én gr. Seau János Frigyes udv. kamarai tanácsos küldett. E bizottmány, miként már érintők, Fejérvártt székel, magát cs. k. delegata comissionak czimezte, az udv. kamarával egyenes összeköttetésben állt.

Az erdélyi Thesaurarius, gr. Apor István kincstárnok-sága mellett szintén fennállt, de minden teendő nélkül; úgy hogy Apor felmentésért folyamodott.

A cameratica comissio a guberniumon csakhamar felyül került. A fejedelmi épületeket elfoglalta. Ha a guberniummal vegyes ülést tartottak, az asztalfön jobb kézről gr. Seau, a gubernátor bal kézről ült; Seau mellett gr. Bethlen Miklós a cancellár, a gubernátor mellett gr. Apor István a kincstárnok foglalt helyet, utánok a tanácsurak, ítélőmesterek, az asztal végén Eckler, Seau titoknoka, s az asztaltól távolabb a királyi tábla fiai. ¹⁾

Megkezdődött a fiscalis jószágok egyesektől visszakövetelése, a productio. Az azok adományozását tartalmazó Liber Regiusokat végig forgaták. A per egyre folyt. A tollat Eckler és Simonfi vezette.

Oly zajosokká váltak az ülések, hogy végre gr. Seau is megunván, maga helyébe testvérét, gr. Seau Ehrenreicht ajánlotta az udvarnak, maga visszakéredzett; egyuttal azon tanácsot adá, hogy gr. Apor Istvánt, vigasztalásul tegyék ország generalisának. Azzal, miután 1701. sept. 12-kéről a görög kereskedő companiának kiváltságot eszközölt, ²⁾ november folytán Bécsbe utazott; s mert felmenteni nem akarák, az 1702. mart. 10-iki országgyűlésre visszaküldék, mint királyi biztost.

Mit ő keresztülvinni vonakodott, testvére, ki csakugyan

¹⁾ Bethlen Mikl. II. 255. ²⁾ Okl. J. Kemény, Dipl. XIII. 3. 1.

ez év júliusában helyébe bejöve, az erdélyi thesaurarius meg-
szüntetését keresztülvitte. Az osztrák mintájú cameratica co-
missiót teljesen felállítá. Ő vitte az ügyeket 1706-ig, mikor is
b. Kleinburg Pál váltá fel. ¹⁾

A megnevezett kamarai biztosok eljárása mélyen sebzé
az egyesek és ország érdekeit: s hogy mi is volt valósággal
a szerep, mire vállalkoztak, arra nézt megemlítjük az utasi-
tást, melylyel gr. Seau, mint kir. biztos, a fejevári martius
10-ki országgyűlésre küldetett. ²⁾ Ez utasítás nem kevesebbet
tartalmazott, minthogy

1) adja elő az ország rendeinek, mikép ő flge igen ke-
gyesen emlékszik, mit tart a leopoldi diploma az adó meny-
nyiségéről; de a mutatkozó s el nem kerülhető háboruk miatt
kénytelen az országtól a folyó évre 750,000 firtot kérni;

2) munkáljon oda, hogy a jelen adórendszer helyébe,
mely a szegénységet nyomja, a tehetőseket pedig mentté te-
szi, dolgozzanak olyat, mely a birtok arányához legyen szab-
va, vagy is, hogy a közteherviselés behozását kísértse meg;

3) munkáljon oda, hogy az adófizetés és katonatartás
kiosztásánál négy kategóriát vétessen fel: a megyéket, az
eddig mentes székelységet, a szászságot és fiscalításokat, s
egy ossza négyfelé a kivetett összeget. ³⁾

Ezen utasításhoz képest a hongyülés a 750,000 mfrtot
kírótta, a székelység a katonai quantumnak $\frac{1}{8}$ -át, a más adóknak
 $\frac{1}{5}$ -ét vállalta el; továbbá minden földesur a jobbágyára eső
adónak $\frac{1}{4}$ -dét magára vette; ezen kívül erősségek építé-
sére 90,000 firtot ígértek. ⁴⁾

Mindenki belátta, hogy a dolgoknak egészen új rendje
akar következni. Nevelte az aggodalmat az, hogy a szászok
a magyarok s főleg a székelyek közteher mentessége ellen
mind inkább kikeltek, e mellett magok számára a kir. táblá-
nál állásokat kívántak: mire a magyar és székely nemzet
1702. máj. 24-éről azzal felelt, miszerint felszólítá őket, ne
kivánják Erdély régi intézményeit teljesen felforgatni. ⁵⁾

¹⁾ D. Fundgruben II. 283–301. ²⁾ Az országgyűlést I. Erd. Diet.
végz. I. 189. ³⁾ L. utasítása kivonatát Kemény Fundgruben II. 290–98. ⁴⁾
G. L. Erd. Diet. végz. II. 189. 90. 91. ⁵⁾ Okl. Bethlen Mikl. II. 382.

A jobb idők emberei az új eszmékkel megbarátkozni nem bírván, gr. Bethlen Miklóst jul. 28-án Bécsbe küldék, hogy kísértse meg keresztül vinni, hogy a gubernium tétessék vissza azon alapra, melyet számára a leopoldi diploma kijelelt; hogy szüntessék meg a cameratica comissiot, s rendelje el az udvar, hogy a com. generalis a közigazgatásba ne vegyüljön. ¹⁾ Mit birt kivinni Bethlen, bár az egész évet ott tölté, nyomát nem találjuk. Ellenben találjuk annak, miszerint nov. 8-áról leirat kelt, mely Bánfi György gubernatornak megtiltá, hogy a „Nos”-sal éléstől szünjék meg. ²⁾

Ily kedélyállapotban találta a Rákóczi forradalom előszele Erdélyt.

Az elfogott, elszökött, Lengyelországba menekült Rákóczi Ferencz ez alatt folyvást izgatott; azonban ha gondoltak is a hazafiak kitörésre, az nem annyiban a még ismeretlen Rákóczi, mint a török földre belebezett Tököly felé irányzá a reményeket. Az udvar jól sejtett. Hogy a lehető mozgalmaknak elébe vágjon, s Tökölyt mintegy megsemmisítse, – oly lépést tett, mit meg kell említenünk.

A karloviczi béke után Tököly, nejével Zrinyi Ilonával, a Rákóczi anyjával, Munkács hős védőjével Konstantinápolyban fejedelmi kényelemben élt. Egyszer csak 1702 tavaszán osztrák követ vonul el villája előtt, s csakhamar a portától azon leverő parancsot kapta, hogy készüljön, mert Kis-Ázsiába fog belebezettetni. A hajó előállt, s sept. 24-én Európa földét örökre el kellett hagynia.

Itt Tököly s a magyar emigratio hosszas szabadságharczának részesei letűnnek történetünk láthatáráról. Számokra a török kormány a tenger parton, Bithiniában Nikodemia nevü várost jelelé ki lakásul. Itt Ilyés próféta hegye alatt, meglehetőes kies helyen, Tököly mezei lakot vásárla, itt üté fel bujdosása végső tanyáját.

Mint Komáromi János titoknoka fenhagyá,³⁾ a következő

¹⁾ Bethlen Mikl. II. 260–67. ²⁾ J. Kemény, Dipl. XII. 45. Bethlen Mikl. II. 274. ³⁾ Tököly Imre secretariusának Komáromi Jánosnak törökországi diariuma és experientiaja. Közli Nagy Iván. Pest, 1861.

1703. év elején a bujdosó családot betegség lepte meg: Tököly szárazbetegségbe, Tökölyné tüdővészbe esett.

Tökölyné, ki ekkor hatvan éves, februárban már nem hagyható el ágyát. Sorsát átértette. Ugy is eleget élt, eleget szenvedett... kibékült étellel, halállal; s febr. 18-án egy vasárnap délben, szenvedéseinek vége lőn. Európába hozák, Galutában temetik el, a jezsuiták kisebb templomába. Porai felé fejez márvány oszlopot emeltek. ¹⁾

Három borus év vonula el az emigratio felett: új csapásnak néztek elébe, mely az egésztest felbomlással fenyegette, Tökölyn a szárazbetegség erőt vett, a kemény férfit ágyba szegze. Az exfejedelmi udvar aggódva gondolt jövőre sorsára, fölkerék, hogy végrendeletét írnia meg.

Egy nap, 1705. sept. 13-án, hivatja titkokát, Komáromi Jánost, a már bepecsételt végrendeletet előveszi, gyertyát és tollat kér. Azonban más tollat, majd más gyertyát kért... az életerő felmondás szolgálatát. Átadta végrendeletét, s visszahagyatott... Így múlt ki Tököly élte 47-ik évében, távol övétől, távol hazájától, melyet úgy szeretett.

Fekete öltönyét fejedelmi feje ruhával cserélék fel: testszin nadrágot, arany csipkés narancs-szin tafota pánczélinget adának reája, fejére testszin nyusztos süveget illesztének.

Halálát a törököktől öt napig titkolák. Az alatt tudósíták a francia követet, ki egy biztost küld hozzájok.

Kérelmeztek, engedtetnék meg, hogy Európa földére szállithassák; de megtagadtattott. Sirhelyet vettek tehát Nikodemia mellett egy örmény temetőben. Porai fölé márvány emléket emeltek, cserepes épülettel fedeték be. ²⁾ Az emlék aranyos czimerrel s bánatos emlékiratával ott maradt... kísérete nagy része elszéledt, boldog volt, ki honába visszajuthatott.

Tököly meghalt – ez órától minden remény a már forradalomban állt Rákóczi Ferenczben központosult.

¹⁾ Sirverse Komárominál 81. l. ²⁾ Sirverse Komárominál 88. l.

D) A Rákóczi-forradalom kitörése után.

(1703. mart. 3. –1707. apr. 9.)

VIII.

Rákóczi bejő. Magát szervezi. Az erdélyi mozgalmak kezdete. Szentbenedeki, bonczidai csatázás. Zabanius János tragoediája.

Nagyszerű katastrophához értünk. Azon forradalomhoz, mely az erdélyi fejdelemséget pár évre még egyszer helyre állította, s bár megbukott, az I. Leopoldtól nagyban alkalmazott centralisatiót sok időre visszavetette.

Rákóczi Ferencz II. Rákóczi György fejdelem unokája s fia azon Rákóczi Ferencznek, kit az erdélyi rendek, mint gyermeket 1652-ben fejedelmöknek választottak, de megbukván atyja, soha trónra nem jutott. Anyja, a történelmi hirü Zrinyi Ilona, ki Rákóczi Ferencz halálával, másodsor a trónkövetelő gr. Tököly Imréhez ment férjhez, s mint menekült hala el.

A mi Rákóczink 1674. sept. 4-én született. Növendék volt, midőn hős anyja Munkács falait védte s Absolon feladá. Így jutott a vár feladása után anyjával együtt Bécsbe, hol nevelés végett a jezsuitáknak adatott át. A sok lelki adománynyal felruházott ifju, ki fejedelmi vérből származott, Kolonics bibornok s gr. Csáki István felügyelete alatt, mint pap neveltetvén, méjjen érezhette tragicus sorsát. Az uralkodók utóda, egy magányzó szük körére szorítva, a gyűlölet egy nemével lépett az életbe. Hogy a Rákóczi-vért benne hűtsék, a bécsi körök épen nem titkolták előtte a keserü emlékeket, melyek családjá multját árnyalák; sőt naponta kelle hallania: hogy atyjáróli nagyatyja, mint trónvesztett, harcztéren bukkott el, hogy atyja csak jószágai árán mentheté meg fejét a hohér bárdjától, – hogy anyjáróli nagyatyja s nagybátyja, a Zrinyiek, mint forradalmárok vérpadon vézettek el; s végre, hogy mostohaatyja Tököly és édesanyja Zrinyi Ilona, a török földön, mint menekültek bujdosnak.

Ennyi keserű emlék, mennyi közt felserdült, egy gyenge lelket megtört volna. Rákóczit ez emlékek inkább nagy tetekre tüzelték.

Rákóczi, midőn a forradalmat megkezdte 29 éves, nős és két fiugyermek atyja. Veje a hesseni fejdelemnek, kinek leányával Sarolta Anna Amália hercegnővel a rajnai táborozás alkalmával ismerkedett meg, mi Bécsben nagy visszatetszést idézett elő; de azért a házasság létrejött, s a hercegnőt Sárospataki várába hozá. Hogyan írta levelét a francia királynak, XIV. Lajoshoz 1700 nov. 1-én, hogyan árultatott el s jutott 1701. april 16-án érte fogságba, felebb futólag érintve van. Még csak annyi előzményt kívánok felhozni, hogy Bécs-Ujhelyből Lehmann kapitány segedelmével, katona ruhában, nov. 7-én megszökött, s a Berzeviczi Ádám által készen tartott paripán Magyarhonon át Lengyelországba menekült, hol a vele együtt fogságra keresett, de megmenekült gróf Bercsényi Miklóssal összejött... A két ifju férfi, a két jó barát itt töltötte el a nagyok udvarában bujdosva az 1702-dik évet; hogy hazajöhessenek küludvaroknál zörgettek, megbarátkoztak egy forradalom eszméjével, mire meglehetősen volt a kilátás, mert Magyarországon a protestans püspökök és papok, valamint a protestans emberek üldöztetése ez időben is nagyban üzetett, s Tököly hivei közül sok békétlen volt a hazában. A békétlen kedélyeknek csak vezér kellett.

Mikor 1703 kora tavaszán Rákócziék tervének előszele Erdélybe hatott, a rendek éppen országgyűlésen voltak Fehérvárott, Acton a Rabutin főhadikormányzó tolmácsa, mint kir. propositiót, két nevezetes tárgyat terjesztett vala elő; egyiket, mit most másodsor hozza szőnyegre: a r. kath. püspökség ismémenti felállítását; másikat a kataster behozatalának rendezését, ¹⁾ melyekhez képest a harmadik tárgy, az, hogy a Szeben város mellé tervezett citadellához munkásokat adjanak, csak másodrendű volt. – A kataster behozatalának előmunkálata Magyarországon már folyt, magyarok folytatták; Erdély sem szegült ellene: még pedig, hogy igazságos legyen, a gyűlés minden megyében öt tagu bizottmány kiszállását határozá, kik

¹⁾ Szakál Ferencz naplója. 45. lap.

közül egy legyen német katona, egy német kamarai hivatalnok, a harmadik magyar, a negyedik székely, az ötödik szász nemzetbeli. E szerint az investigatorok, vagy mint akkor neveztek: vesztegátorok, ki lőnek állítva. – A püspökség felállítására került volt szőnyegre... midőn érkezik Rabutin egy levele, mely azt mondá, látja mikép kényes a tárgy s a rendek nincsenek készen, tehát bezárja a gyűlést. ²⁾ Apr. 4-n bezárták, de az, hogy a behozatni tervelt kataster által a lepoldi diploma 15-ik pontja megsemmisítése célba vétetett, a már is ingerült kedélyekre még ingerlőbbben hatott.

Az országgyűlés hirtelen bezáratásának egyébiránt egészen más indoka volt, az, hogy Rákóczi Ferencz két évi lengyelhoni bujdosása után, készen a forradalomra, beindulandó vala. Rákóczinak egyébaránt sok minden kedvezett: a bécsi udvarnak a francia és bajor kormánynyal háboruja levén, az ország katonaság nélkül lőn hagyva; a nép a politikai és vallásos nyomás miatt oly elégtelenségre volt ingerelve, hogy Rákóczi jobbágysai Lengyelországba küldtek, őt felkerestették, s felszólíták, hogy álljon élökre; ehez járult még, hogy a bajor csaknem Bécsset fenyegetvén, a magyarhoni megyéknek 12,000 embert kellett harczterre indítani; ezek 1703. mart. 3-án meg is indultak, de e helyett, hogy hazájokat idehagyják, Tököly kapitányai vezetése alatt magokat nagyrészt a beregi havasokra vonták s aprilisben Rákóczit felszólíták, hogy velök rendelkezék. A dolgok ily komoly fordulatára a bécsi udvar Rákóczit apr. 30-ról fő- és vagyonvesztettnek nyilvánítá; mire Rákóczi a békétleneknek, hogy magokat zászlóaljakba szervezzék, s a forradalom zászlóját kitűzzék, zászlókat küldött. ¹⁾

A szervezés folyt. Azonban nem birván magokat rendszeren élelmezni, rabolni kezdetek, miért Károlyi Sándor szathmári főispán őket szétverte, Lengyelországba kiszoritá, s az elvett őt zászlót bemutatni Bécsbe sietett.

Kisszerű kezdete egy roppant mozgalomnak, mert Rákóczi a lengyel, muszka és francia udvartól biztatva, a visszalépésre többé kedvet nem érzett. A szétverteket a lengyel

¹⁾ Bethlen M. II. 187. 285. ²⁾ II. Rákóczi F. emlékirata, Közli Ráth K. Pesten. 1.1861. 4. l.

határszélen összeszedte, s jun. 8-ról, mint Sárospatak, Tokaj, Regécz, Ecsed, Somlyó, Lednicze stb. várak és uradalmak ura, kiáltványt bocsátott ki, melyben a hon ismét és ismét megújuló sebeiről a leplet lerántotta, szavaiban villámokat szórt, s a forradalmi lángot felgyújtotta.

Rákóczi e szerint elhagyván lengyelországi menhelyét, átlépte a Rubikont. Kis seregével, mely még csak 3000 gyalog, 550 lovasból állott, Munkács városába szállt be. Az ellene küldött Montecuculi vasas ezrede apró csatákat kísértett ugyan ellene, de azért Rákóczi tábora folyvást nevedezett; mignem gr. Bercsényi Miklós, Rákóczi barátja s menekült társa, lengyel uraktól kapott négyszázad lovassággal s pénzzel megérkezvén, Rákóczi, mint a francia és lengyel udvartól támogatott vezér és honszabadító állt a nép szeme előtt. Az előre haladás e percztől könnyü lett. A nép rokonszenve felkelt. Rákóczi a Tiszának indult. Nagyvárad lakószói e hirre fegyvert fogtak, a császári katonasággal megütköztek; Kallóvára a felkeltek kezébe esett, mi által a hajduságot maga mellé nyerte. Tiszabecsnél megütközött, s győzelmet aratott. Huszt várát is feladták, Máramarosnak is ura lett, s ez által Erdély határáig elényomult.¹⁾

Rabutin az erdélyi császári parancsnok e perczben négy ezred harczedzett lovas sereg felett rendelkezett. Rákóczi jövetelének hírére maga veszteg maradt, csak is a Dietrich nevű közkatonából tábornokságra emelkedett b. Klöckesberget küldé Brassóból a határokra, ki Somlyónál, melynek kis várát Boér Ferencz védte, ötszáz lovassal megállt s a mozgalmakat figyelemmel kísérte. Azonban Rákóczi a Tököly harcaiban híressé lett Szócs nevű ezredesét ellene küldvén, aug. 21-én Somlyót felverte.²⁾ Mire a tábornok, mint erősebb helyre, Szathmár várába vonult be.

Károlyi Sándorné által, kinek férje Bécsben a Rákóczi-előharczosaitól elvett zászlókkal nem éppen kívánata szerint fogadtatott, csakhamar N.-Károly is Rákóczi kezébe esett. Nagybánya hűségét követség által jelentette be. Szabolcsmege nemessége, mely egyelőre a kisvárdai várba zárkozott

¹⁾ II. Rákóczi F. emlékiratai, 25. l. ²⁾ Szakál Ferencz naploja 47. l. Rákóczi F. Eml. 30. l.

vala, lengő zászlóval csatlakozott melléje; b. Senyey István a tárkányi várt feladván, szintén a táborba jött. Mire Rákóczi, mi eddig táborában hiányzott, néhány hadvezért kapott, tábora szintén felszaporodván, rendes hadjáratot kezdhetett.

Gr. Rabutin e hirre az erdélyi katonaságot összevonta, de azon hir terjedvén el, hogy Tököly török segélylyel szintén közelg, Brassó mellé huzódott, s az országot mentére hagyta. A zavar megkezdődött, a fegyelem bomlásnak indult.

A gubernium a rend helyreállítása érdekében, a Brassónál táborozó Rabutinhoz Nalácsi Lajostól tervet küldött, de mit sem akart róla tudni; csak annyit izent, hogy a gubernium maradjon vesztig Fejérvártt; Naláczy pedig fogassék el, mert oly vidámon adta elő küldetését, mikép lehetlen, hogy kurucz ne volna; meghagyta egyszersmind, hogy minden lárma nélkül küldjenek lovasságot a Szamos mentére.

A gubernium erre gr. Bethlen Sámuelt szép számú megyei és székely lovassággal azon vidékre küldé, honnan Rákóczi Erdélyt fenyegette. Már akkor a kuruczok csaknem Dézsig száguldoztak. Gr. Bethlen megjelent, a kuruczokat visszanyomá, Kővárt élelmi szerekkel megrakatá, oltalmazását elrendelé; maga Zsibónál foglalt állást. Azonban Illosvai Imre, Rákóczi csapatvezére se sokat késett, szintén megjelent, az erdélyieket Zsibótól visszanyomta; majd Orosz és Kolozsvári vezérlete alatt a Kővárnál álló csapatot is megtámadák: a győzelem könnyű volt, mert az erdélyiek hozzájuk kezdének csatlakozni, élelmi szert szolgáltatnak számukra; ¹⁾ mit gr. Bethlen Sámuel látván, Dézs mellé, Szent-Benedekhez vonult, állást foglalt: azonban Illosvai sept. 20-án itt is reácsapott, s megveré. ²⁾

Rabutin, mikor e csata folyt, a vele volt 2000 lovassal Kolozsvár mellett, Kötelenénnél járt, ³⁾ csatát nem keresett, főintézkedése volt, hogy ha valamely helységbe kuruczok mutatkoztak, azokat megrohantatá, a rokonszenvező falut felégetté.

Hogy e napokat hitelesebben rajzolhassuk, közöljük gr.

¹⁾ Uj magy. muz. 1855. 34. ²⁾ Cserei M. hist. 321. l. Ez esemény zavarban van. Némelyek e csatát a fehérmegyei Szent-Benedekhez teszik, hol sergek jámi nem szoktak. Az évszámot is 1702-vel zavarják össze. L. Szakál F. napl. 50. l. ³⁾ Bethlen Mikl. II. 207. l.

Seau Ehrenreich az országos kamarai bizottmány igazgatója Fejérvárról irt három levelének kivonatát.

Sept. 18-án kelt levelének kivonata így hangzik: A kamarai bizottság és gubernium itt van Fejérvárt tarthatatlan helyen, s az ellenség már csak 4 mértföldre áll. Belső-Szolnok, Kolozs-, Zarándmegye és Kővárvidék Rákóczi kezébe esett. Mintegy 40,000 ember kelt föl mellette, mi nem csoda, mert Rákóczi vallás-szabadságot, jobbágy-felszabadítást ígér, s a mely megye felkél, kényszeríti szomszédját, hogy felkeljen. A főbaj az, hogy Erdély gyűlöli a németet, járma lerázásánál egyébről nem beszél; kik eddig hosszú haját, kalapot viseltek, most magyarosra nyiratják fejüket, s 13 év alatt nem lehetett annyi fekete süveget látni, mint most. Gr. Rabutin erdélyi katonai parancsnok pénteken felszabadítá ugyan Kővárt az ostrom alól, de a lázzadók olyanok mint a mesebeli sárkányok. Senki sem engedelmeskedik, adót senki sem fizet, a katonák zsoldot nem kapnak.

Sept. 20-áról így folytatja: Az ország harmadrésze már felkelt; a várakban levő katonában, mint Huszt és Kővár példája mutatja, bizni nem lehet. Ide vitt a leopoldi diplomávali politizálás: a sok ígért, de nem teljesített promissiókból compromissiók lettek; most az erdélyiek is visszafizetik a kölcsönt; mert a játékot észrevették. Az erdélyiekben bizni nem lehet, mert a németet nem szeretik, s a régi szenvedés s régi gyűlölség, olyan mint a rozsdá. Épen azért, kár volt oly valamit ígérni, mit az ember megtartani nem akar. A hűtlen népet timore és nem amore kell kormányozni. Hagyjon fel a kormány a sok ígérgetésekkel; de miután ígéreteket tett, hozza helyre hibáját.

Sept. 26-ról pedig ezt írja: A forradalmárok minden nap közelebb nyomulnak. Kolozsvár, mint halljuk, elveszett; nyugotról Zalatnáig, délről Déváig jöttek előre: lerázni a német jármat.¹⁾

Mint ezen egykoru levelek mutatják, a Rákóczi forradalom pár hó alatt teljesen kifejlett. Magyarországon főleg Károlyi Sándor főispán csatlakozása által, teljerőre jutottak, Er-

¹⁾ Fundgruben II. 302.

délyt szinte izgalomba hozták, de mivel katonasággal megvala rakva, s gr. Apor István alatt a csatlakozók ellen delegatum forum ült össze: ha egyesek csatlakoztak is, az ország szervezett hadereje, a megyei dandárok és a székely székek, bár nem nagy hajlamot éreztek, még folyvást szemben álltak a kuruczokkal.

Rabutin ezt látva, Szebenbe huzódott, a dolgot mentire hagyta, sergeket várt. Gr. Bethlen Miklós cancellárt oct. 11-én magához hivatá: nehogy átpártoljon, maga mellett tartotta. A hű gr. Apor Istvánt ország generalisává tevé. Mert Guthi István Arad felől bejövén, Kosztát a határon álló német parancsnokot levágatá, sergét szétszórá, s Hunyadmegyébe nyomult: Rabutin a guberniumot Fejérvárról szintén Szebenbe hivatá, országgyűlést hirdetett.

A gubernium jókor hagyta oda Fejérvárt, mert Guthi csakhamar Fejérvárig nyomult, azt meg akará támadni. Nehogy a vár elessék, Rabutin serget küldött ellene, oct. 23-ka tájt csatára keltek, mit azonban Guthi elvesztett, s főleg gyalogsága sokat szenvedvén, hogy magát megmentse és szervezze, a székelyföldre felvonult. ¹⁾ A fejérvári csata mit se döntött, mert Kaszás Pál alatt a Szilágy felől Rákóczinak új csapata érkezett. Az erdélyi figyelő tábor, Toroczkai István Aranyosszék főkapitánya aranyosszéki, Henter Mihály Háromszék alkapitánya, háromszéki székelyeivel Bonczidánál Kolozsvár mellett Kaszás táborának elébe álltak; a kolozsvári német őrség is erősítésökre érkezvén, nov. 10-én csatát álltak: azonban a kuruczok győztek, Toroczkai fogjul esett; Henter, mert elfutott, perbe idéztetett; a kolozsvári német őrség parancsnoka pedig letétetett. ²⁾

Itt következett be a Rabutin által Szebenbe hirdetett országgyűlés, mi nov. 15-én nyílt meg. ³⁾ A gyűlésre nem sokan jelentek meg, mintha sejtették volna, hogy Rabutin a Szebenbe menőket, miként a guberniumot letartóztatja, A gyűlés feladata volt Rákóczi forradalmi proclamatioja ellen nyilatkozványt adni ki, s a csatavesztőket s a Rákóczihoz szitókat

¹⁾ Bethlen Mikl. II. 302–315. Inczédi Pál napl. 51. Cserei 352. I.

²⁾ Uj magy. muz. 1855. 44 I. Szakál Ferencz napl. 51. ³⁾ Nem 19-dikén mint G. L. irja Erd. Diet. 192. I.

perbe rántani. Legfőbb momentum azonban a szász comes Szász vagy Zabanius János perbefogatása és lefejeztetése volt, ki miként az eddig ismeretes adatokból kiviláglik, inkább azért bukott el, mert Rabutin az ingadozókkal szemben rémjelenetet akart előidézni.

E férfi, ki korának egyik kiemelkedett embere, mint egy Bánfi Dénes, magas polczáról oly hirtelen bukott le, hogy némi részletekre kell bocsátkoznunk, annyival is inkább, mert sebes emelkedése, még sebesebb bukása a kort igen hiven rajzolja.

Szász János, vagy családi neven, Zabanius János, a Magyarországból eredett Zabanius Izsák fia, ki a vallásos üldözések elől, mint eperjesi tanár Erdélybe menekült, lutheranus levén, nagy-szebeni pappá lőn. Elbeszélésünk tárgya, ki 1663-ban született, szintén pappá készült, 1688-ban Tübingában bölcsészeti magister rangot nyert; de az egyházi pályáról polgárra lépven át, 1690-ben szebeni, s egyszersmind szász nemzeti jegyző, s mint ilyent a szász nemzet 1693-ban az accorda tárgyában Bécsbe küldte, hol szerencsését megállapítá, s hartenecki Sachs János névvel róm. sz. birodalmi lovagi ranggal tére meg. Haza jöven, 1695. febr. 23-kán szebeni székbiró, apr. 7-én polgármester lett; 1698-ban kormány-tanácsosságra; 1700-ban szebeni királybiróságra emelkedett.¹⁾

Az eddig oly szerencsés férfi feje felett büne és fatuma egyszerre pálczát tört. Bukása nyílt okát így adják: Roppant pénztelenség uralkodott a hazában, a törvényes kamat 10-re emelkedett, a beállt nagy közterhek miatt egyesek és községek úgy eladósodtak, hogy egyedül Segesvárszéket 164,000 ft adósság nyomta. Segesvártt az emberek, kik a jobb világban születtek, s az új idők mostohaságával kibékülni nem tudván, titkon pénzveréshez fogtak, mibe rosenthali Schuller János polgármester, s Göldner királybíró is belejött. Felfedeződvén, 1699. apr. 14-én elfogattak: a hatalmasabbak megszabadultak, Schuller pedig az udvarnál kegyelmet nyert. Azonban Schuller ellen többek közt az is felmerítettvén, hogy a városi pénztárhoz is hozzá nyult, Szász János újra elfogató,

¹⁾ D. Fundgruben I. 337.

s mert számot adni nem tudott, a római törvények azon tételéből, hogy közpénztárt rabolt meg, elítélteté, 1703. sept. 28-kán, – mikor a kuruczok már Fejérvártt fenyegették – fejét elültette. Vetélytársat, vagy mit látott Szász a szerencsétlenségben, nem látjuk teljesen felderítve. Elég, hogy e merény Rabutint roppant haragra inditá, a gubernium, ki e lépésben Schuller Apaffitól nyert nemességét, illetőleg nemesi kiváltságát látta megsértve, felszólalt. Rabutin Szász Jánost Fejérvárról a gubernium mellől, magához hivatá, oct. 28-án estve a tábornoki szálláson letartoztatá, s még azon éjjel, nehogy a nép e miatt zavart idézzen elő, Fogarasba küldé. Itt nyílt meg a szebeni, nov. 15-ki hongyülés. Szász meg lön idézve, Szebenbe hozák. Mert Szászt a Schuller lefejeztetése mellett 1696-ból Kolosvári Dávid medgyesi polgár halála is terhelte, a szebeni tanács a gyilkossági, az országgyűlés a felségsértési bünt kimondá, s ez által fő és vagyon vesztésre ítéltetett. ¹⁾ A szebeni tanács, mint gyilkosra, kerékkeli megtöretést szavazott, mi azonban magas hivatali állása tekintetéből, fővételre lön szelidítve... Az ekkor éppen 40 éves férfi, ritka lélekjelenlétet tanusított, börtönében végnapjait versekben énekelte meg, s a vérpadra, hova mint pap, saját 75 éves apja kísérte, rendkívüli léleknyugalommal lépett. Ugy esett el feje dec. 5-kén a szebeni piacon. ²⁾ Bár két háza, 71,000 firt pénzértéke maradt, Rabutin és a kamarai bizottság ugy gazdálkodott, hogy a fiscusnak csak is 28,000 firt maradt utána.³⁾

IX.

Csaták. Gr. Bethlen M. Forradalmi férfiak. Gr. Pekri L. fővezér. Fejérvári hongyülés. Rákóczit erdélyi fejdelemnek választják. Gr. Forgács lesz fővezér. II. Leopold †.

A szász János esete, s az, hogy dec. 18-kán kapitány Fischernek, mint a forradalmárnak Szebenben előbb kezét levágták, s ugy fejezték le, a kedélyeket egészen terrorizálta.

¹⁾ Archiv f. Kunde Öster. Geschichtsquellen. IX. 9–59. l.

²⁾ Okmányok. Uj magy muz. 1855. 17. Bethlen Mik. II. 172. 316–84. ³⁾ Szebeni fisc. Archiv. 389. fasc. A. és B. betű 1/1709. 13/1705. sz. a.

A Szebenbe felgyültek gr. Rabutin azon ohajtására, hogy ott maradjanak, szó nélkül meghajoltak.

Gr. Rabutin a kormányt teljesen magához ragadta, s mert a gubernator gr. Bánfi György a közügyekkel nem sokat gondolt, a tanácsosok pedig az ügyet lágymelegen vették: a gubernium működését felfüggeszté, a kormányzást gr. Haller Istvánra, mint kir. biztosra ruházta át. ¹⁾

Azonban ezen intézkedésnek nem lón meg kívánt sikere, mert a forrongás az országban egyre nőtt. Szeben, Brassó, Medgyes, Segesvár, Fehérvár, Kolozsvár erődjeit megrakta vala ugyan gr. Rabutin német őrséggel, de a mi ezen városokon kívül esett, minden a kuruczok hatalmába került. Dec. 21-én Balázsfalván a szebeni előörset meglepték, s köztük gr. Pekri Lőrincz, Józika Dániel és Toldi György is foglyul estek. ²⁾

Mint ha az országnak a fellázadásra lábat akart volna adni, Rabutin Szebenben ült, döntő csatát nem kísértett; katonáinak pediglen szabadságot adott, hogy a kuruczok üldözése és a nép féken tartásának ürügye alatt, az erősségekből ki-kicsapjanak, tetszésök szerint zsákmányoljanak. ³⁾ B. Tiede Kolozsvárról ki-kiszállott, a Szamos mentét egész Kuduig felégeté. ⁴⁾ A németek által birt erődökből Kővár, mert kellően nem lón segítve, s élelemmel nem volt ellátva, magát 1704. jan. 18-án feladá, a kapitulált őrség Kolozsvárra vonta magát, ⁵⁾ Teleki Mihály pedig onnan Rákóczihoz ment. A székelyek ismét fegyvert ragadtak, következésképp az udvarhelyi várat kézre keríték, miért is a feladók közül Rabutin ötöt Szebenben feldaraboltatott.

A mint a székelyek fegyvert fogtak, Guthi vezérlete alatt a Küküllő mentén lefelé kezdtek vonulni. Segesvár külvárosát felégeték. Medgyes mellett elhaladva, Holdvilágig nyomultak: a midőn b. Tiede, ki ez alatt Kolozsvárról Dézsen, Sz.-Régenen át ide vonult, a Rabutintól kapott ráczokkal és németekkel a székelyeket Holdvilágnál, jan. 28-kán, megtámadta, meglepte, ágyuival az ágyu nélküli serget szétszórta... Guthi

¹⁾ Bethlen Mikl. II. 188. 356. ²⁾ D. Fundgruben III. 365. ³⁾ Szakál Ferencz napl. 59 stb. lap. ⁴⁾ Czegei Wass Gy. napl. kézirat az erd. muzeumban. ⁵⁾ Szakál F. napl. 26. sz. Cserei 323. l.

és a lovasság elfutott, míg ellenben a székely gyalogságból ezernél több maradt a csatatéren. Mire Kaszás Pál, mint az erdélyi hadak fővezére Marosvásárhely felől maga is Tordára huzódott, s a mint Guthi a piaczon elébe lovagolt, helyben felkonczoltatá. ¹⁾

A holdvilági győzelem után Tiege egész táborával, Udvarhelyszéknek nyomult. Udvarhely várát ismét birtokába keríté, a városon és vidéken oly égetést és pusztitást vitt véghez, hogy az udvarhelyszéki birtokosság vagyonát a homoród-almásiban hordatá, s galambfalvi Sándor Pál, kénosi Sándor Pál és décsfalvi Sándor Ferencz vezérlete alatt, febr. 8-án elhatározták, hogy a barlang száját tiz személyből álló őrség éjjel, nappal őrizze.

E csatavesztés hírére Rákóczi Toroczky István vezérlete alatt uj sergeket küldött be, kik febr. 8-án Kolozsvárhoz érkeztek, kiket febr. 14-én egy más dándár Csáki László, mart. 3-án egy más Teleki Mihály alatt követett. Arad felől is jövén egy tábor, Fejérvár ostromát akarták célba venni.

E hir hallatára b. Tiege a székelyföldről megtért, Kolozsvárnak indult. Utjában Nagy-Enyedet, melynek lakossága magát a templom körüli várba vonta, virágvasárnapján, mart. 15-ke reggelén megtámadta, felégetté, felprédáltatá. ²⁾ Toroczky e napon hasonló sorsban részesült.

Enyedtől Aranyosszéknek esett, azt feldulatá; Tordát, Bethlen Miklósnak itt háza levén, Bethlen csak nagy nehezen menté meg; Dézst Apor Istvánnak sikerült megmenteni. Kolozsvárt, hol német őrség volt, s azért a kuruczok külvárosait folyvást égették, ³⁾ kikerülve, egész Beszterczéig nyomult, a minap meghagyott faluk nagyrésze szintén áldozatul esett. ⁴⁾

Azonban minden dulás oknélküli már, mert a forradalom lángja erőt kapott. Csajági, a gubernator titoknoka, s mások Szebenből a kuruczokhoz szöktek. Mi Rabutint, ki a roszt tartalmazó levelet mérgében harapdosta, s mint Bethlen Mikl. írja, ilyenkor mennykövet, pestist és kigyógot szeretett volna

¹⁾ Szakál F. napl. 58. I. Bethlen Mikl. II. 346. Wass Gy. napl. 10. I.

²⁾ Bod Péter Szt. Polykarpus 176. 169. Bethlen Miklós. II. 351. a nap meghatározásához, Szakál F. 63. ³⁾ Szakál F. napl. 60–70 I. ⁴⁾ Bethlen Miklós II.

szórni, teljes végletekre ragadta. B. Tiegenek szabad kezét adott.

A guberniummal Szebenben lefoglalt Bethlen Miklós cancellár látva a vést, mely a házára fog nehezülni, merész gondolatra jött, apr. folytán „Noé galambja” című emlékiratot írt, melyben a forradalombóli kibontakozás programjául azt állítja fel, hogy Erdély eszközöljön magának egy német protestans fejedelmet, annak szárnyai alatt térjen vissza a porta adófizetésébe, a császárral pedig jó szomszédságot tartson, mint volt a nemzeti fejedelmek alatt. Ezen emlékiratát nagy titokban Jánó István görög embertől Bécsbe, a protestans külhatalmak bécsi követeinek küldé; bár álnév alatt írta és küldte, Bethlent, jun. 11-én, mint forradalmárt Rabutin elfogató, 1708. máj. 1-én Bécsbe vivé, hol fogságban hala el.¹⁾

Ez alatt a forradalom benn és künn határozott alakot öltött. Magyarországon Rákóczi a Dunán innen, barátja Bercsényi a Dunán túl már tekintélyes tábor élén működtek. Az udvartól megbántott Károlyi Sándor, a sok hadi talentummal bíró Senyei szintén hozzájuk csatlakoztak, s Deák Ferencz s más tábornokok várta várat vettek be, a haza határán is kikicsaptak.

Mindamellet, hogy az erdélyi békétlenek a holdvilágnáli vesztes után tömegesen fel nem kelhettek, itt is több tekintély volt már Rákóczihoz csatlakozva. Mint már említők, Toroczkay, Csáki, Teleki már dandárok élén jöttek vissza házájukba. Ezek száma most egy ujjal szaporodott, s ez Pekri Lőrincz, kit mint Tököly hívét 1686-ban notáztak, s e notán Ozdot, Kutyfálvát s más jószágait elvesztette; de Magyarországon katholizálván, mint gróf jött vala vissza Erdélybe, mint ilyet, Rabutin Szebenből a megyék banderiuma szervezésére indítván, foglyul esett, s Tokajhoz küldetvén, Rákóczi-nak felcsapott.

Ezek voltak a főurak közül az elsők, kik a forradalom zászlóját Erdélyben is kitűzték. Ezek legvállalkozóbbja, Pekri Bercsényitől, kinek táborába volt beosztva, Rákóczihoz küldeté magát, s rábirta a Rákóczi táborába tisztességes fogságra ju-

¹⁾ Bethlen Mikl. II. 367–415.

tott erdélyi urakat, hogy emlékiratot nyujtsanak be, melyben Rákóczit felszólíták, küldené őket Erdélybe, hívjon össze országgyűlést; s mint hogy Apaffinak a fejdelemválasztás jogáról lemondani hatalmában nem volt, engedje, hogy válasszák meg fejdelemnek. Rákóczi, mint látók, ez ideig Erdély ügyei-be komolyan nem elegendett, az erdélyi mozgalmaknak egyelőre független fejlődést engedett, a fejdelemválasztást is korainak látván, sokáig vonakodott: végre is a hongyülés megtartására felhatalmazást adott, melléjek adta egyik főemberét, Radvánskit azonban azon utasítással, hogy a gyűlésbe meg ne jelenjék. ¹⁾

Gr. Pekri és gr. Mikes Mihály ezek következtében, mint Rákóczi felhatalmazottjai 14 zászlóaljjal jun. 20-án Kolozsvár előtt megjelentek, s czegei Wass Györgytől, Kolozs- és Dobokamegye helyettes főispánja s Kolozsvár főkapitányjától Kolozsvárt felkérék, egyszersmind őt a fejevári gyűlésre regalissal meghívák. Gyalu várá-t, mit Nagyszegi Gábor védelmezett, szintén elpróbálták, de a mint egyik sem hajolt meg, Fejérvár felé elvonultak.

Ily előzmények után jul. 15-ére Fejérvárra kihirdették a hongyület. A magyar megyék és székely székek, s a katonaság által lefoglalt Szeben, Brassó és Szász-Sebes székeken kívül a szászszékek is megjelenván, Rákóczit ünneplésen erdélyi fejdelemnek választották. ²⁾ Gr. Mikes elnöksége alatt három nemzetből álló küldöttség ment Rákóczihoz, az Ipolyságra: megválasztásáról okmányt kézbesittek, felkérék, hogy fogadja el a fejdelemséget, de ne kormányoztassa őket magyarországiak által... Rákóczi, bár ez időben Erdély megtartásához nem sok reményt kötött, a fejdelemséget elfogadta. ³⁾

E lépésre gr. Rabutin Szebenben a benn volt urakkal szintén gyűlést tartott, velek aug. 2-áról okmányt iratott alá, melyben Rákóczi megválasztatását semmisnek nyilváníták. ⁴⁾

Kardnak kellett tehát dönten. Teleki Mihály septem. 24-én Beszterczét bevette, ⁵⁾ s Kolozsvár alá jöven, azt lö-

¹⁾ II. Rákóczi Fer. emlékirata 71. l. ²⁾ Ugyanott 73. l. ³⁾ Ugyanott 76. l. ⁴⁾ Okl. gr. Lázár család 85. ⁵⁾ Szakál Fer. napl. 70.

vetni kezdé. Erre Rabutin is kimozdult Szebenből, Kolozsvár oltalmára sietett, oct. 8-kán a kuruczokat a város közelében Patánál megtámadta, szétveré. ¹⁾ A városba jött, s mire látta, hogy a várost meg nem tarthatja, oct. 13-kán a várfala egy részét lőporral felhányatá, az őrséget magával vitte. Kolozsvár pedig magát gr. Csáki Lászlónak, Radvánszkinak és Teleki Mihálynak oct. 29-én feladá. ²⁾

Pekri ez alatt a székelyeket szervezé, oct. 21-én Udvarhelytt limitatiot bocsátott ki... Rákóczi azonban a lassu eredménnyel sehogy sem volt megelégedve. Hogy Rabutin négy lovas ezredét, mely egyébiránt a szász városokbani elszóratás, s az innen élelemszerzés miatti kiütések által ugy is megsemmisült volna, hogy mielőbb tönkre tegye, – Pekri helyébe Forgács Simont küldé fővezérnek, ki, miután neki Szathmár 1705. jan. 1-én capitulált – be is indult. ³⁾

Hogy Forgács Erdélybe küldetése nem volt a legjobb választás, csakhamar kiderült. Ő csak katonai parancsnok vala, a politikai kormányzat azonban egy senatusra bízott, mely Forgács rendeleteinek nem kívánt engedelmeskedni: minek következtében Forgács, bár febr. elején Kolozsvárról mindjárt Medgyes ostromára szállt, hónapokon nem birt több eredményt mutatni, mint Medgyes ostromát, s Rabutinnak Szebenbe lett beszorítását. ⁴⁾

Azért e napok Rákóczi legszerencsésebb napjai közé tartoztak. Bár 1704. dec. 26-án Gerencsérnél Heisler ellenében csatát veszett – oly diadalmas helyzetben érezhette magát, milyenre másfélévi forradalom alig számíthatott. Erdély népei már meghódoltak, fejdelmekké választák, – magyarhoni táborra pedig 1705. februárjában egészen Bécs külvárosig nyomult: mire II. Leopold mart. 1-én alkudozáshoz kezdett. De minthogy Rákóczi azt kívánta, hogy a kötendő békét külhatalmak garantirozzák, az alkudozás célra nem vezetett.

Igy nyílt meg 1705. tavasza, s kezdődni akart ismét a hadjárat, melyre Rákóczi 75,000 emberrel jelent meg. Egerből Budának tartott, a Dunán tulra akarta a hadjáratot áttenni... midőn azon sokat ígérő hirt vette, hogy I. Leopold máj. 5-én meghalt.

¹⁾ Vizaknai naplója 97. ²⁾ ugyanott 98. Wass Gy. napl. ³⁾ II. Rákóczi Fer. emlékirai. 86. ⁴⁾ Ugyanott 89. l.